

Interviu cu Andrei Spira

realizat în Timișoara de Smaranda Vultur în 10.03.2002

M-am născut în Italia. Tatăl meu a fost procurist, adică sub-director la o bancă italo-ungară. Eu m-am născut în Italia și pe certificatul meu de naștere scrie: născut în Italia, națiune italiană. Sora mea, care tot acolo s-a născut, peste doi ani, a declarat Austro-Ungaria, dar eu am declarat Italia. Sora mea a emigrat în Germania, fiind austriacă, dar, între timp a murit.

Eu am rămas aici. De ce? Pentru că mama mea s-a născut la Timișoara. Și părinții au cerut să vină la Timișoara pentru că bunicul meu avea o fabrică de mobilă la Timișoara. *Cum se numea bunicul?* *dinspre mamă. Kubicek s-a numit. Fostul președinte al Braziliei a fost tot Kubicek, dacă vă interesează o să vă povestesc un episod al unei rude care a reușit să ajungă în America prin acest Kubicek, dar asta e o altă poveste. Eu aș putea să vă povestesc foarte mult.

Părinții lui tata au vrut să vină familia la Timișoara. Eu am făcut primele două clase primare în limba italiană.

Unde v-ați născut? În Fiume, acuma e Rieka. Dar părinții mei m-au dat la școală la vârsta de cinci ani. Peste tot unde am fost cel mai tânăr, acuma peste tot unde mă duc sunt cel mai în vârstă. Vreau să vă spun că am vorbit ungurește din cauza lui mama, am vorbit nemțește din cauza lui tata și italiana din cauza școlii. De exemplu, îmi aduc aminte de o poezie din clasa a doua primară. Dacă m-am născut în anul 1913, în 1918 m-a dat la clasa a-ntâia primară... Deci, era în anul 1919... sunt aproape optzeci și ceva de ani de-atunci. Fiți atentă: *Il bambino piccolino dorme* [recita] *Vedeți, nu pot să uit, după atâția ani, dar lucruri care s-au întâmplat ieri sau alaltăieri la uit, adică nu e sigur că uit, dar pot uita...*

Mergem mai departe. A fost războiul întâi mondial, s-a terminat, au venit părinții la Timișoara și m-au înscris într-o școală de limbă maghiară în clasa a treia. (*Mama era maghiară?*) Timișoreancă, dar evreică. (*dar vorbeau în familie maghiară?*) Pe vremea aceea era Austro-Ungaria, toată lumea vorbea ungurește, românește, nu prea. Erau câțiva români, puțini... Și sârbi și șvabi. Timișoara este, știți, un amalgam. Îmi aduc aminte din copilăria mea: am avut prieteni români, nemți, unguri, sârbi și evrei, dar noi ne-am înțeles foarte bine. De exemplu, buncii mei au locuit în piața Coronini, biserica catolică din Fabric, la colț, la etaj au locuit și noi, copii mici fiind, ne-am dus la biserică să tragem clopotele, am primit douăzeci și cinci de bănuți pe chestia aceasta, douăzeci și cinci de bani erau găuriți pe vremea aceea, dar puteai să faci să mergi cu tramvaiul pe banii aceștia. Eu, fiind evreu, nu a întrebat nimeni...

(*Deci, acolo ați copilărit, în Fabric.*) La început. După două clase primare a fost o școală care s-a numit Ehrilch, în clasa a treia și a patra. Atunci părinții mei au vrut să mă înscrie la un liceu. Pe vremea aceea cel mai bun liceu era liceul Piariștilor, poate ați auzit. Dar acolo erau popi catolici. Eu mi-aduc aminte de catalogul care s-a citit, în ordinea alfabetică. Eu îmi aduc aminte, fiți atentă: Bajta, Bolog, Beker, Berzan, Fargo, Fischer, Friedmann, aș putea să vă spun tot... și câți ani sunt de-atunci?

Am făcut prima clasă de liceu acolo și am avut un popă catolic care era profesor de latină. Ne bătea ca pe ... era foarte pretențios. Toată viața n-am avut nevoie de latină, dar acolo am învățat. Și știu că erau prepoziții, nu mai știu dacă la genitiv sau dativ sau acuzativ... în ordinea alfabetică. Și nici asta nu pot uita. De exemplu: ante, apud, ad,

adversum, circum, circa, citra, poene.... optsprezece erau, dar n-am avut nevoie. Atuncea a venit o lege care a interzis evreilor să frecventeze școli neevreiești. Era prin urmare un liceu evreiesc atunci și nu am putut să urmez în continuare.... (*Când a fost legea asta?*) În 1922 a fost. Și atuncea m-au înscris părinții la liceul evreiesc din Timișoara. Acolo am învățat limba română. Pentru mine era o noutate.

În clasa a treia am făcut la școala Ehrlich și clasa a patra la școala Löwinger, în Iosefin. Era o școală particulară evreiască pentru cursul primar, 4 clase. Acolo am făcut în limba maghiară, asta era limba mea maternă. (*Părinții vorbeau maghiară între ei?*) Da. Și nemțește. (*Tata era din Fiume?*) Nu-mi aduc aminte de unde era, dar bunicii erau din Timișoara, că v-am spus că aveau o fabrică de mobilă în Timișoara. Pe vremea aceea era cu o sută de muncitori și era considerată o fabrică mare. Astăzi, cu o sută de muncitori e o fabrică mică. Dar a făcut mobilă foarte prețuită, foarte căutată. Și firma bunicului s-a numit Spira și Drucker. Asta era verișoara bunicului, erau companioni, erau părtași.

După aceea, m-au înscris părinții la liceul evreiesc unde am făcut clasa a doua, a treia și a patra. Dar, pentru că bunicul era fabricant de mobilă și pentru că tatăl meu era funcționar, avea bacalaureatul la bază, dar a devenit funcționar bancar, au vrut ca eu să devin comerciant și m-au înscris la Școala Superioară de Comerț din Timișoara, unde am făcut clasa întâia, a doua, a treia, a patra. În acești patru ani am fost premiantul clasei. La sfârșitul anului am primit întotdeauna câteva cărți cadou.

Acum ce să vă mai spun mai departe? (*Școala Comercială de când exista?*) Era Școala Superioară de Comerț evreiască. Era vizavi de Primărie. Clădirea aceea aparținea școlii și ar putea comunitatea evreiască să o ceară înapoi. Era liceul de sport, care era liceul izraelit. Și școala asta superioară de Comerț era în cadrul liceului. Și exista și gimnaziu, în paralel. Eu puteam să fac gramatică și latină în continuare, cursurile unui gimnaziu... și reală și umană. La etajul întâi era Școala Superioară de Comerț. Și cred că și acum e ceva de sport. (*E liceul de Artă, acum, nu mai e de Sport. A fost liceul sportiv înainte*)

Acum fac un salt: în clasa a treia superioară de Comerț s-a întâmplat ceva cu mine. Hai să spun asta, pentru că e în ordinea cronologică. Am avut un profesor de matematică care era și directorul Școlii Superioare de Comerț și care s-a numit Marton. El a murit la Târgu-Mureș la vârsta de nouăzeci și unu de ani. Asta știu precis pentru că un fost coleg de clasă s-a mutat la Târgu-Mureș, el era cu doi ani mai în vârstă decât mine, dar eu n-am știut că el era așa de perseverent și a făcut aceeași clasă de două ori! Noi n-am știut de ce e mai în vârstă, dar am rămas în corespondență cu el și el și cu mine am rămas ultimii foști colegi din clasa respectivă. După terminarea bacalaureatului am făcut un contract de întâlnire, era și un tablou mare expus: corpul profesoral cu elevii. Era expus într-o vitrină. Fabrica bunicului avea și un magazin unde a expus mobila, care acum este farmacia de vizavi de fântâna țâșnitoare, pe Corso, iar alături era o librărie. În partea cealaltă este un Centrofarm și aceasta aparținea bunicului și tot subsolul, începând din strada aceasta și blocul celălalt, unde este... Este un restaurant Palace, ăsta e o altă clădire, dar subsolul și podul era comun. Și noi, copilărim... noi ne-am jucat acolo. Pe terasa ultimului etaj am făcut scrimă. Asta era moda pentru tineret: tenis, canotaj și scrimă. Am făcut scrimă la vârsta respectivă, când eram la liceu. Dar am vrut să vă povestesc un episod de pe când eram în clasa a treia la Școala Superioară de Comerț, cu directorul nostru, Marton. La sfârșitul anului, în luna iunie, ne-a dat ultima teză de făcut. Eu, care eram, v-am spus, nu mă laud, dar eram foarte bun, eram cel mai bun, într-o

jumătate de oră am rezolvat problema și am ieșit afară. Restul s-au chinuit. Au fost și alții buni, nu chiar așa de buni ca subsemnatul, dar majoritatea n-au putut să rezolve; și, după ce a plecat directorul cu toate lucrările sfatul clasei s-a întrunit și au hotărât să meargă toată clasa în biroul profesorilor, să caute lucrările și să vadă ce se mai poate face. Și m-au întrebat și pe mine: „Vii și tu?” Eu le-am spus: „Eu nu am de ce să mă duc, pentru că, ați văzut, eu am ieșit imediat și am rezolvat.” Eram sigur că primesc nota 10. Dar... „Haide, vino și tu cu noi, nu te desolidariza.” Am spus: „Bine, vin și eu.” Și, după-masă ne-am întâlnit și am intrat în sala profesorală, unde erau cataloagele și într-un loc era pus dosarul cu lucrarea respectivă. Și eu am luat teza mea, dar era fără greșală, nu am avut ce corecta, dar majoritatea colegilor au corectat câte ceva, dar nu s-a știut, fiindcă era cu același pix... După aceea, am ieșit. A doua zi sunt chemat la directorul Marton: „Tu, Spira, tu ai fost ieri după-masă la școală?” Se știa că nu sunt cursuri după-masa. Când am văzut că el este așa de categoric, am spus: „- Da. - Dar ce ai făcut?” M-am gândit puțin: „Am intrat în sala profesorală să-mi controlez teza.” Zice: „Păi, tu, care ai fost și ești cel mai bun în clasă, nu ai știut că e fără greșală? – Eu am vrut să mă conving, am spus. Dar de unde știți dumneavoastră?...” Zice: „Portarul te-a văzut cum a ieșit din școală. Eu eram ultimul. Pe mine m-a văzut, pe ceilalți nu. Zice directorul: „Măine te rog să îl chemi pe tatăl tău să vorbesc cu el. E foarte grav.” Eu m-am dus acasă, aveam o soră cu doi ani mai mică decât mine și ea avea deja vacanță. Erau ultimele trei-patru zile... Ea avea tocmai atunci perioada și nu a putut să meargă la o partidă de tenis. Fetele din clasa respectivă au închiriat un teren de tenis, la Regatta. Și i-am spus surorii mele ce s-a întâmplat, dar să nu-i spună tatălui. Am întrebat-o „Ce mă sfătuiești?” E foarte simplu, eu nu mă duc la tenis, tu ia cărțile tale și racheta și mergi în locul meu la tenis. Și m-am dus ca și când m-aș fi dus la școală. Și am stat acolo, m-au cunoscut colegele surorii mele și am cunoscut acolo o fată de care m-am îndrăgostit în acea clipă, care ulterior a devenit soția mea. Dar până la „ulterior” mai este! Era deja așa de cald, era jumătatea lui iunie, toată lumea a plecat acasă, numai noi am jucat în continuare și atunci am spus: Ne întâlnim a doua zi, tot așa.

Și a doua zi ne-am dus din nou la tenis, în loc de școală și, în loc să îl trimit eu pe tatăl meu, nu l-am trimis. Dar directorul școlii m-a pândit sau mi-a spus: „Dacă aș fi știut numai eu, poate te iertam, că-mi ești simpatic, dar au aflat din cauza portarului și ceilalți colegi ai mei care au spus „Trebuie să statornicim un exemplu. Chiar și cel mai bun elev poate fi dat afară.” Și au vrut să mă dea afară din școală, numai directorul s-a luptat pentru mine. Mi-a spus: „Am reușit să obțin să nu fi eliminat, dar la toamnă trebuie să dai corigența din toată materia.” Eu am spus: „Mulțumesc foarte frumos. Sunt de acord.” Dar eu în fiecare zi m-am întâlnit cu viitoarea mea soție pe malul Begăi dintre cele două poduri din Iosefin și Elisabetin, dar în partea cealaltă, nu unde e... Este o cofetărie jos între cele două poduri, înainte de vapor. E o cofetărie... e o clădire. (*Flora a fost.*) În partea cealaltă nu era nimica. Și acolo ne-am plimbat cu viitoarea mea soție și am fost văzuți într-una din zile de viitorul meu socru care a chemat-o pe domnișoara și i-a făcut o morală și i-a spus: „Cum, tu la vârsta ta îți permiți să te plimbi cu un băiat unde nu te vede nimeni?” Dar noi am continuat. Și peste câteva zile am fost văzuți de altcineva și pârâți la viitorul socru. Și atuncia a venit viitoarea mea soție plângând: „Vai, tatăl meu m-a dojenit așa de mult și drept pedeapsă mi-a spus că nu mă mai lasă aicea și drept pedeapsă trebuie să mă duc cu mama mea la Buziaș.” La care eu am început să râd: „La Buziaș mergem în fiecare vară: sora-mea cu mine și cu mama mea. Și în fiecare vineri după-masa vine și tata și stă până luni. Așa că dacă te duce acolo, și noi mergem peste câteva zile și o să ne întâlnim.” Am spus că o să vorbesc cu mama mea, am să spun să facă cunoștință cu mama ta. Și știți cum este Buziașul, eu am spus cum arată viitoarea mea soacră, ea s-a așezat acolo și s-au împrietenit. Și vineri a venit și tatăl meu și viitorul meu socru și atuncia

trebuia să facem cunoștință. Ei s-au împrietenit așa de mult: socrii mei cu părinții mei, încât în fiecare duminică era o partidă de remi: odată la părinții mei, o dată la părinții ei.

Fabrica aceea de mobilă... Eu am avut un unchi care era director de bancă, pe nume Kubicek, (?) directorul și proprietarul Băncii de Scont. El a făcut studii și s-a perfecționat în treaba aceasta la Constantinopol. Și când s-a întors în țară a înființat Banca de Scont care a fost în clădirea unde era Biblioteca Centrală în Piața Unirii. Era eparhia sârbească și, vizavi, în colț era banca unchiului, Kubicek Oscar. Bunicul meu din partea mamei avea vreo opt copii. Avea un depozit mare de lemne și scândură și o fabrică de pască pe care a vândut-o și a contribuit la clădirea Sinagogii din Iosefin. Drept recompensă a primit.... nu știu dacă știți cum sunt făcute sinagogile: cum intri, în față e altarul, iar la mijloc este Tora. În partea dreaptă stătea rabinul, în partea stângă, cantorul. Pentru acest gest de-al bunicului meu, el a primit locul de lângă rabin. (*Cine era rabin?*) Sük. Tot atunci mai era rabin în Cetate Dreksler. Și în cartierul Fabric Singer. Mai era și alt rabin, habotnic. Pentru căăștia erau neologi. (*Și cel din Iosefin era neolog?*) El era pe jumătate, nu era sută la sută ortodox, dar era mai ortodox decât ceilalți. Ceilalți erau mai emancipați, să zic așa. Dar mai era unul și mai ortodox, unde evreii respectivi purtau perciuni și noi, copii ne-am bătut joc de evreii respectivi, pentru că ceva nu era în regulă.

În Cartierul Fabric, aproape de podul care duce spre gară, e o farmacie. Vizavi era un magazin. Unde era farmacia și o mică stradă, apoi o prăvălie de pâine, strada respectivă o denumeam „Ghetoul evreilor”, acolo erau evreii habotnici. (*S-a numit Ecaterina Teodoroiu mai târziu.*) Odată am fost acolo pentru că atunci când am fost în Franța am făcut cunoștință cu o familie de evrei acolo care m-au primit în fiecare zi la masă, pentru că atunci când eram în Franța, părinții mei nu au putut să-mi asigure existența. Eu, acolo... acum fac un alt salt: trebuia să mă întrețin. În primul an acest unchi al meu, Kubicek, mi-a trimis lunar o sumă de bani care nu era suficientă pentru a mă întreține. Părinții mei nu au putut să îmi dea bani decât foarte rar și foarte puțini. Eu trebuia să mă întrețin. Am dat lecții de limbă franceză oamenilor care au emigrat, de exemplu o familie ungurească, pe urmă am dat lecții de limba engleză, am cântat într-o orchestră... eu am învățat șapte ani să cânt la pian și am cântat la pian și am avut un coleg care știa să bată toba și avea o voce foarte bună și am alcătuit o mică orchestră. Am găsit pe unul care avea o vioară și mai era al patrulea cu armonică. Și când erau nunți, am cântat la nunțile respective.

Eu am cinci diplome: prima de la Școala Superioară de Comerț, a doua diplomă este de la facultatea din Franța, unde am devenit inginer textil, la Mulhouse, Mülhausen se numea pe vremuri. (*Știți că acum este un oraș înfrățit cu Timișoara.*) Exact, este tot un loc unde se întâlnesc trei națiuni: francezii, elvețienii și nemții. Ca și la noi: sârbii, ungurii și, noi, românii, ca să zic așa. (*de unde știați așa de bine franceză?*) În primul rând am învățat șapte ani la liceu, adică trei ani la liceu și patru ani la Școala Superioară de Comerț, dar între timp părinții mei m-au lăsat să iau ore de franceză în particular, să mă perfecționez, cu o verișoară de a mea, fiica unui alt unchi care s-a numit Krauss (?) Ea era profesoară de franceză. Pe urmă am luat ore de engleză cu profesorul meu de la Școala de Comerț, Was. Apropo de el, săracul, era bătrân, avea vreo patruzeci - patruzeci și cinci de ani, pentru noi, copiii, era bătrân – și nu auzea bine și ne chema la tablă și ne întreba: „Cum spui la câine?” Dog. Toată clasa noastră a învățat alfabetul morse și noi silabisam literele din cuvântul respectiv și toată clasa era foarte bună la engleză, cu toate că nu știam engleză. Că nu trebuia, deci ne ajutam în felul ăsta. Erau câțiva, printre care și eu, care învățam și în particular. Pe urmă, ne-am permis o glumă... să nu greșesc.... tot ce este vechi, strălucește, de exemplu, pantalonii profesorului de engleză,

săracul, avea un singur rând de haine negre și cu astea venea... Dar m-am prea îndepărtat... *(Deci, am rămas la Buziaș, că s-au împrietenit părinții și vă întâlneți mai ușor.)* Da, în fiecare duminică ne întâlneam: o dată la ei, o dată la noi. Pe urmă, toamna, am trecut corigența, dar nu am mai primit premiul, dar în ultima clasă am fost din nou premiat. Și am ajuns acolo. Trebuia să văd ce se va întâmpla cu noi, Între timp noi ne-am logodit între noi, adică ne-am jurat credință veșnică, dar trebuia... Pe vremea aceea un bărbat trebuia să-și întrețină soția. Erau și atunci muncitori, dar treapta socială în care eram necesita ca soțul să își întrețină soția, deci ea să nu lucreze. Eu am făcut Școala Superioară de Comerț, dar nu mi-a plăcut meseria. Am vrut să ajung inginer și atunci m-am înscris în Franța, la Mulhouse, unde am fost tot cel mai tânăr, dar a fost un bucluc, pentru că eu aveam Școala Superioară de Comerț și eu, ca să devin inginer textilist, trebuia să am la bază, ca să mă înscriu la facultate, bacalaureatul la matematică. Și atunci părinții mei mi-au luat un instructor care m-a învățat algebra, geometria descriptivă, logaritmi, și așa mai departe. Zilnic, cât se putea de mult, toată ziua învățam, din iunie până în septembrie și am reușit să parcurg strictul necesar de materie. Drept dovadă, m-am dus cu o săptămână mai devreme acolo și am dat examenul de admitere. Și am reușit. Dar cum am ajuns eu la această școală? Un fost coleg de clasă, care s-a numit Kun și care a fost rudă cu Kun, marele revoluționar. Tatăl lui era avocat la Timișoara și stătea în clădirea în care bunicul meu avea magazin. El avea un frate mai mare cu doi ani care a terminat Facultatea Textilă din Mulhouse și care între timp a devenit aproape ministru, directorul general al centralei bumbacului, pe vremea comuniștilor, imediat după ce a venit Gheorghiu-Dej, după 45.

(În ce an ați plecat în Franța?) În anul 1930. Dar, să continui. După primul an de facultate, m-am înscris la doctorat în Belgia, la Liege, iar după doi ani am terminat și facultatea respectivă și am primit diploma de doctor în economie politică, care mi-a servit foarte mult mai târziu și o să vă spun de ce. Trebuia să fac o altă facultate aici în țară, care era exact opusul aceleia: acolo am învățat economia politică capitalistă și aici trebuia să fac economia politică comunistă sau socialistă, dar asta urmează să vă povestesc.

Deci, am terminat facultatea și am vrut să rămân în Franța, dar pe vremea aceea era o anumită conjunctură. Au început să dea băncile faliment, între care și banca unchiului. El, ca să nu dea banca faliment, căuta și încerca să strângă creditele pe care le-a acordat diferitelor întreprinderi, cum era și fabrica de mobilă a bunicului sau a avut fabrica de lanțuri, care era o investiție de-a lor sau *Atlanta*, care era o țesătorie sau alte întreprinderi... Și atunci fabrica *Spira și Drucker*, ca să nu intre în faliment, a lichidat. Pentru că, conform bilanțului, activul era mai mare decât pasivul și atunci s-a închis fabrica. Au fost concediați toți muncitorii, s-au achitat toate datoriile și creditele și a mai rămas ceva, a rămas terenul, care era unde e Müller-Gutenbrunn, acolo era un depozit de medicamente, lângă care era fabrica. Acolo tatăl meu a clădit un imobil care avea un etaj plus mansardă. La parter erau cinci camere, la etaj erau cinci camere, iar eu eram la mansardă. Familia noastră stăteam la etajul unu: sora-mea și cu mine, mama și tata și bunica, pentru că bunicul din partea tatei murise. Noi aveam acolo cinci camere, iar la parter locuia un alt fabricant de textile, Weinreich, care era patronul altei întreprinderi textile. Avea doi băieți. Deci, ne-a rămas clădirea aceea, plus terenul care mergea până la spital, pe care părinții mei l-au vândut parcelat. Era în spatele lui Adam Müller-Gutenbrunn, spre Gheorghe Lazăr. Mai există clădirea, dar este un colț acolo care merge până la spital.

Eu am vrut să rămân în Franța, am scris vreo treizeci de oferte, am scris că am diploma, că nu toată lumea a primit diploma, era diplomă de gradul I, gradul II și certificat de absolvire. Eu am primit diploma de gradul I și am devenit inginer, dar alții au primit diploma de gradul II. Eu am cerut postul de inginer. Dar era în declin toată Europa. Unii nici nu au răspuns, alții au răspuns că nu pot să mă angajeze, dar o să mă țină în evidență. Unul singur a răspuns afirmativ: Vă putem angaja, prezentați-vă, ca muncitor și, când vom avea nevoie de un inginer textil, dacă o să corespundeți, o să vă promovăm. Asta era la Paris. Dar eu sunt inginer textil, am spus: Eu, inginer textil, nu mă bag în trei schimburi ca muncitor. Și n-am vrut să accept și eram pe cale să vin în țară, când am primit răspuns la o scrisoare pe care i-am trimis-o unui fost coleg, care era cu un an mai mic și pe care l-am meditat pentru bani. V-am spus că trebuia să mă întrețin. Și respectivul era din Estonia. Tatăl lui era foarte „sărac”, a avut numai șapte fabrici, stătea într-o clădire care se întindea pe patru străzi, la Talin, Reval s-a numit. Mi-a scris așa: Vino la noi și telegrafiază exact data sosirii ca să te pot ajuta. Aveam bani pentru a veni în țară. AM trimis pașaportul ca să primesc viza pentru Germania și mi-aduc aminte că am stat o singură noapte la Berlin și după aceea m-am dus la Szczecin (Polonia) dar era timpul așa de scurt că am luat o birjă și am luat vaporul spre Estonia. Aveam o valiză, altceva nimic. Când am ajuns acolo am întrebat care este vaporul care pleacă. M-am suit pe pod și era să plece și am văzut atunci drapelul sovietic. M-am dat jos, că pleca spre Rusia. Am ajuns apoi la vasul care mă ducea în Estonia, am trecut prin strâmtori și am ajuns la marea Blatică, la Talin, unde, în port, m-a așteptat colegul de clasă. Aveau numai patru mașini. Și m-a așteptat în port cu mașina și m-a prezentat la mama lui, tatăl nu era acasă. Și mama lui a spus, o să locuiești aici la noi. Și în camera care era a băiatului mai era un pat. Și acolo stăteam. Și în fiecare zi trebuia să mergem să văd cele șapte întreprinderi textile ca să spun unde vreau să rămân. Între timp a venit și tatăl lui și a spus: Alege unde vrei. Și, în fiecare zi, ne-am dus cu mașina. Eu am ales fabrica de panglici pentru că la Timișoara erau țesătorii, erau filaturi de bumbac, de mătase, de lână, dar o singură fabrică de panglică. Și am spus: Eu am să mă specializez în această meserie pentru că poate sunt șanse, dacă mă întorc. Și am mers atunci în altă fabrică, dar a opta zi, m-am stabilizat acolo. Într-o zi a venit directorul sau inginerul-șef de acolo. A venit într-o zi foarte abătut și l-am întrebat... Eu nu știam limba lor, dar am găsit vreo două sute de cuvinte care semănau cu limba maghiară, în estoniană... Și l-am întrebat: ce se întâmplă? Mi-a spus că puteam să aveam o foarte mare afacere, dar n-am reușit, pentru că mi s-a cerut o panglică așa de mare și lată... nu sunt panglici foarte lată și li s-a cerut o panglică mai lată. Era o comandă mare. Eu am spus: Asta nu e o problemă, asta se rezolvă. Inginerul – șef de-acolo: Asta e imposibil. Zic. Bine, lăsați-mă, eu o să rezolv. Și am rezolvat. Când a văzut...era să leșine! Eu am făcut dublu lat și la întoarcere s-au suprapus două straturi, a rămas un singur fir în plus. Și a câștigat comanda! Și am mers în fiecare zi acolo, dar după vreo trei sferturi de lună a venit sora lui care a făcut studiile în Elveția. Mama lor m-a chemat și mi-a spus: Nu poți să stai sub același acoperiș cu fiica mea. O să-ți găsim o cameră mobilată.

În fiecare seară inginerii, avocații, medicii de acolo, tineretul progresist, evreii, dar și câțiva neevrei (dar pe vremea aceea nu se puneau așa problema cu evreimea) s-au întâlnit acolo, iar eu eram în centrul atenției, pentru că știam o serie de jocuri distractive, dintre care, de exemplu: se așeza toată lumea pe jos, se lua o sticlă și se întorcea și la cine se oprea se spunea: Tu trebuie să săruți pe cineva. O serie de jocuri de societate știam... de acasă pentru că și la Timișoara era o gașcă...

În fiecare seară ne-am întâlnit. Într-o seară am spus: Aduceți scara lungă. S-a suit cineva sus și i-am dat o farfurie să o țină acolo sus. Și am luat o mătură cu coada lungă și cu asta de jos am

susținut, apoi am spus: *Ține-te tu* și am scos și persoana nu a mai putut să meargă jos...și ne distram. O serie de chestii de astea...

După o lună jumătate ne-a chemat șeful și ne-a spus: Săptămâna viitoare nu mai veniți la fabrică, ci mergeți în vacanță. Eu m-am uitat așa lung la el... Tu și băiatul meu, cea mai bună prietenă a fiicei mele... voi patru o să mergeți în vacanță la... era o localitate foarte aproape de granița sovietică. Kovnu, Riga, Talin... Asta era chiar la Narva, o cascadă la graniță, acolo era o stațiune balneară mică dar foarte selectă. Îmi aduc aminte, când am ajuns acolo, nu aveam unde să stăm, era seara, ne-a găsit fostul coleg de facultate o șură, iar noi ne-am culcat pe fân. Acolo am dormit prima noapte, dar a doua zi am găsit două camere, o cameră pentru fete și una pentru noi, băieții și ne-am dus la plajă. Plaja era minunată! Nu știi dacă ai fost în Bulgaria, la Varna, acolo e o plajă lungă, însorită, pădurea aproape... Era ca într-o vacanță de basme. Ne-am jucat, am făcut sport, am făcut glume, am mâncat, am dormit... Și, la un moment dat sora băiatului a spus: „Eu nu mai stau, mă plictisesc, mă duc acasă.” Și am rămas numai noi cu fata. Și îmi aduc aminte, ca o întâmplare... pentru că eu, mai târziu, am aflat că el era prietenul fetei, dar nu au putut să rămână singuri. Și într-o seară a spus: Nu se simte bine prietena noastră, du-te la farmacie și cumpără medicamentul... Și am plecat și am cumpărat, bineînțeles. Era o ocazie să rămână ei doi.

Ne-am întors. Totul a revenit apoi la normal, noi, înainte de masă la fabrică, la prânz mâncam acasă, am găsit o cameră mobilată și acolo am stat. Dar eu nu prea aveam bani, trebuia să dau rufe la spălat, nu aveam bani.... Și atunci am primit de la un fost coleg de la Meuleuse, un român, Popescu s-a numit, din Iași, părinții lui aveau o fabrică de mătase: trei bucăți a cinci metri fiecare pentru o cămașă... pentru că nu aveam banii lor. (*Dar nu v-au plătit acolo?*) Nu mi-au plătit nimic. Eram și eu fraier. Dacă aveam mintea de acum, aș fi întrebat pe șeful meu: Eu nu primesc salariu? Sau cum?... M-am complăcut pentru că în prima lună m-am dus în vacanță și pe urmă ne-am întors. La un moment dat m-a chemat șeful și mi-a spus: Ți-a expirat termenul de trei luni de ședere la noi în țară. Pe pașaportul meu scris: trei luni și n-am reușit să prelungim. Dacă nu se poate, nu se poate, trebuie să mă duc acasă.

familia celui care v-a chemat, familia Goldmann...

Și în ultima seară, seara de adio, m-a chemat la o parte unul din băieți din gașcă și mi-a spus: „- Tu știi de ce trebuie să pleci acasă? - Sigur că știi, pentru că mi-a expirat viza. - Ești un prost! mi-a spus. Mi-aduc aminte că m-am și supărat. „Tu nu ți-ai dat seama că fiica proprietarului s-a îndrăgostit de tine?” Nu mi-am dat seama. Așa era soarta și norocul meu, pentru că, dacă rămâneam acolo și m-aș fi căsătorit cu fiica proprietarului, când au invadat rușii Estonia și țările baltice, sigur că m-ar fi deportat în Siberia, împreună cu toată familia respectivă. (*Ei au fost deportați?*) Da, toți au fost deportați. (*În ce an era?*) În 1940. (*În ce an v-ați întors în România?*) În 1932, în decembrie. Întorcându-mă la noi în țară... dar să vă spun cum am venit...nu am avut bani suficienți pentru bilet, am cerut bani împrumut, am zis: „Dați-mi bani împrumut, că vă trimit când am să ajung acasă.” (*Dar mâncare vă dădeau gratuit?*) În fiecare zi la prânz și seara am mâncat la ei. Pentru că aveam camera mobilată foarte aproape. Eram ca și un membru de familie. Acum îmi dau seama că ei au investit în mine.

Am luat bilet de tren Reval – Timișoara, dar persoanele de acolo de la biroul de voiaj nu au știut că nu există legătură directă, adică mergea trenul prin Letonia, Polonia, ajungea la granița polono-română, acum sunt rușii, dar atunci nu... și acolo nu era legătură directă între granița respectivă și Timișoara, ci trebuia să meargă să meargă la București și de la București la Timișoara. Dar eu, neștiind, m-am urcat în tren și conductorul, când a venit și a văzut biletul a

zis: Țsta nu-i bun! Vă dau jos! I-am spus: Nu mă dați jos, că eu nu am ce mânca, nu am bani, sunt fost student, sunt inginer, am fost în Estonia și acolo nu mi s-a prelungit permisul de ședere și trebuie să mă întorc acasă la ai mei. Și i s-a făcut milă de mine și m-a lăsat să mă duc până la București, unde m-am întâlnit cu un fost coleg de facultate de la Meuleuse care s-a numit Bogorov. El și cu fratele lui aveau o firmă textilă la București. El m-a așteptat la gară și m-a dus cu tramvaiul să văd Bucureștiul. Eu nu ajunsesem până atunci la București, doar în cealaltă parte, la Paris... (*La Meuleuse ați mers cu trenul?*) Prima oară. A doua oară m-am dus cu avionul. Am fost și în 1990, când am fost invitat la facultatea pe care am terminat-o în 1930, Eram singurul supraviețuitor din fostul lagăr socialist, care a rămas în permanent contact cu facultatea, că eu, la sfârșitul fiecărui an le-am trimis felicitări cu *La mulți ani, Sărbători fericite*, la care am primit răspuns. Dar numai până la începutul războiului am primit răspuns. După aceea, dacă a venit răspunsul, mi s-a confiscat și scrisorile mele nu au mai ajuns la ei. După doi – trei ani au ajuns scrisorile mele la ei și la fiecare al doilea, al treilea an am primit și eu un răspuns. Pentru că era cenzura. Dar ei au crezut cine știe ce... Dar imediat după Revoluție am scris

La facultate am avut doi prieteni foarte buni, doi francezi: primul era șeful promoției, care s-a numit Schaffar și prietenul lui cel mai bun era Jean-Marie Rifeld. Ei amândoi au locuit la Strassbourg și făceau zilnic naveta. În patruzeci de minute era trenul rapid de la Strassbourg la Meuleuse. Eu am rămas în corespondență cu ei. Între timp a venit războiul cu Algeria. Algerienii s-au răzvrătit. Și ei, fiind ofițeri, au fost chemați sub arme. Pe vremea aceea, la francezi era moda ca în timpul facultății, duminicile, se făcea instructaj militar. Și au devenit ofițeri de rezervă, bineînțeles, dar pentru că a început războiul cu algerienii, au fost chemați sub arme și au plecat în Algeria. Dar acest Schaffar a fost omorât în prima lună și a rămas doar celălalt, Rifeld, cu care am rămas în corespondență, dar după 1989. În timpul lui Ceaușescu nu s-a putut. Și când i-am scris... i-am trimis o scrisoare în care i-am spus: Uite mă simt bine, suntem sănătoși, faceți o excursie, veniți la noi. Ei, niciodată nu au vrut să vină la noi, dar întotdeauna ne-au invitat pe mine și pe nevastă-mea la ei. Eu am făcut cerere, dar am fost respins. Și în fiecare an am făcut cerere, în fiecare an am fost respins. Ba nu, o dată mi s-a dat aprobare, după ce s-a terminat conferința la care am fost invitat, că la fiecare sfârșit de an facultatea a ținut o ședință de încheiere, când s-au dat diplomele respective... Era Associations des anciens élèves...

Eu eram în corespondență cu facultatea și imediat după Revoluție le-am scris din nou. Pentru că și până atunci le-am scris, dar nu mi-au parvenit răspunsurile. O singură dată au răspuns: O să venim la voi. Ne-am bucurat, eu cu soția.

Pe vremea aceea eu eram activist sindical voluntar, nu eram membru de partid. Fabrica a vrut neapărat să mă înscriu în partid, eram inginer șef... (*Unde ați lucrat?*) Ultimii douăzeci și șapte de ani am lucrat la Fabrica „Bumbacul”, dar am lucrat și în multe alte fabrici, de exemplu am fost inginer-șef la „In și cânepă” imediat după naționalizare. După aceea am fost transferat la fabrica de filatură de in și cânepă, îmi scapă numele... și, de acolo, am ajuns la „Bumbacul”. Un an am fost dat „împrumut” în altă parte, la Combinatul Textil Timiș. Acolo mi s-a dat un salariu cu patru mii de lei mai mult. Pe vremea aceea era foarte mult. Dar, după un an, m-a cerut Fabrica „Bumbacul” înapoi. Eu nu am vrut să vin înapoi pentru că eram șef de unitate, eram ca și un director, pentru că Combinatul de Industrie Textilă nu a avut numai complexul textil, a avut și o fabrică de bomboane, și o vopsitorie, și o serie de alte fabrici mici. Dar Combinatul Industriei

Textile era cel mai mare și eu eram acolo șef și nu am vrut să plec înapoi. Atunci fabrica mi-a spus: Îți dăm și noi încă patru... în plus și atunci m-am dus înapoi. Deci, după un an de zile am câștigat opt mii de lei, care erau foarte mulți bani pe vremea aceea. Dar iar am deviat de la subiect...

(Deci, am rămas că ați ajuns la București, v-ați plimbat cu tramvaiul, cu colegul dumneavoastră, Bogorov. Cum arăta Bucureștiul atunci, vă amintiți?) Da, sigur. Era cum am văzut eu în filmele de acum optzeci de ani... erau încă persoane care vindeau apă la periferie, unde nu erau apeducte. Dar nu vreau să vorbesc despre asta.

Cât eram eu în Franța, într-unul din concedii, am venit acasă. Mi-am luat bilet de tren până la Viena, unde aveam un alt unchi care era inginer. El a făcut un pod peste Dunăre, la Viena. Tot Kubicek s-a numit unchiul. Am stat la ei, m-a dus unchiul să vadă Viena: Stefanskirche... și lucrurile însemnate ce erau de văzut, dar mi-aduc aminte: era o duminică când era meci la Viena, dar ceea ce era foarte straniu pentru mine era că terenul de fotbal era în mijlocul orașului. Dar asta nu are nici o importanță. Dar voiam să ajung la Timișoara pe Dunăre. Și m-am dus la port și am cumpărat un bilet pe vapor de la Viena la Orșova. S-a întâmplat însă ceva ce nu am luat în considerare: unchiul meu mi-a spus așa: Ai stat aici două-trei zile, servitoarea noastră te-a servit, trebuie să îi dai ceva bacșiș, așa se cuvine. Noi nu suntem cerșetori, dacă vine cineva și stă la mine, dă persoanei respective care te-a servit... Am întrebat: Cât să dau? Mi-a spus cât și i-am dat. Și atunci nu mai aveam bani decât pentru biletul de vapor până la Orșova. Acolo m-am dat jos de pe vapor și am fost prin orașelul Orșova (Orșova veche, cum era înainte) și am văzut o bancă și am zis: Hai să încerc, n-am ce pierde. Am vrut să vorbesc cu directorul, i-am spus că vin din Franța și nu am bani suficienți, dar am un unchi la Timișoara, care e director de bancă și dacă vrea să dea un telefon și să întrebe dacă poate să-mi dea împrumut banii ca să pot lua bilet de tren de la Orșova la Timișoara. Zice: Nu-i nevoie, pe Kubicek toată lumea îl cunoaște din lumea bancară. Uitați banii, dar vă rog să îi trimiteți înapoi. Bineînțeles, când am ajuns la Timișoara, părinții mei i-au trimis imediat înapoi. Dar iar am deviat...

Deci, am venit în vacanță la Timișoara și am făcut practică la „Atlanta”, o țesătorie care era în sfera de afaceri a unchiului meu. Patron era familia Grunberger, iar băiatul lui a venit atunci când eu eram în al doilea an de facultate, el s-a înscris în anul întâi. Grunberger Jancsy, cu care am cântat la orchestra improvizată. (La ce fel de nunți ați cântat acolo?) Păi, a apărut în ziar: „Se caută orchestră...” Dar am uitat să vă spun că duminicile mergeam în Elveția, pentru că Mulhouse este foarte aproape de granița elvețiană și acolo era... ați auzit de firma Gaygy (???), firmă de medicamente și coloranți... (Nu era aproape de Basel?) Basel, Bal. Mulhouse era și este și acum în linie de tramvai cu Basel. Eu nu aveam viza pe pașaportul meu, dar acolo nimeni nu mi-a cerut viza. Eu m-am urcat în tramvai la Mulhouse și m-am dat jos la Bal. Dar ce am făcut acolo? Era un coleg al meu, tot așa „înstărit” ca mine, care m-a învățat că există o posibilitate de a câștiga cinstii bani. Am cumpărat niște alune, pe care le-am prăjit și le-am băgat într-un aluat cu zahăr și am făcut niște pachețele de o sută de grame, am cerut împrumut de la gazda unde stăteam o tavă, am făcut o legătură, am luat o pensetă și m-am plimbat duminicile, când erau târguri. Și, când am văzut un copil, i-am dat copilului să mănânce. Bineînțeles, el a cerut părintelui să îi cumpere. Ce a costat un franc francez, am vândut acolo cu trei franci francezi. Deci, am câștigat doi. Bine, m-a costat și drumul, și zahărul.... (Unde făceați asta?) Acolo, în bucătăria... unde am avut camera mobilată. (Și cine v-a dat rețeta?) Colegul...

Deci, am făcut practica la „Atlanta”. M-am dus înapoi și am făcut anul doi și, între timp m-am înscris la doctorat la economie politică la Liege. Și v-am spus că asta mi-a servit mai târziu undeva. După ce am terminat facultatea, am ajuns în Estonia, apoi am căutat undeva serviciu și am găsit serviciu la Industria Lânii. Primul serviciu la noi în țară a fost la Industria Lânii. Eu am avut două diplome: de inginer țesător și de inginer filator, dar atunci nu am găsit decât ca inginer la filatura de lână, dar toată viața mea am lucrat ca inginer țesător. Acolo am început ca filator și am avut un șef care s-a numit Voyacek (?) de undeva din Boemia sau Cehoslovacia, care era tânăr și foarte bine văzut. Eu aveam salariu mizer, făceam ce trebuia să fac... (*Cine era patronul de la Industria Lânii?*) Totis. (*Se cunoștea familia dumneavoastră cu...*) Nu, dar Kubicek mi-a procurat acest post prin legătura cu Totis. Dar eram acolo și nu eram mulțumit. Atunci a apărut un anunț într-un ziar care s-a numit „Textilia”, o revistă lunară... mai am și astăzi câteva exemplare. M-am abonat ca să văd dacă găsesc... (*Unde apărea revista?*) Revista a apărut la Cluj, am făcut cunoștință apoi cu patronul respectiv. Am găsit un anunț: „Se caută un conducător tehnic pentru o țesătorie.” Adresa: Alba-Iulia. Eu am luat imediat legătura telefonică și au spus: Domnule, veniți la noi! Am spus telefonic cam cine sunt, ce știu și mi-au spus: Veniți la noi. Și m-am dus la ei. Era vorba de o țesătorie manuală care a fost amplasată la închisoarea de la Aiud. Și domnul respectiv era proprietarul. Fabrica s-a numit „Ivașcu - Textila română”. Ivașcu era numele unui co-proprietar, dar foarte mărunț. Textila română, deci capitalul mare aparținea acestui domn care avea un mare magazin en-gros la Alba-Iulia. Când m-am prezentat cu un foarte scurt curriculum vitae, mi-a spus: Dacă puteți veni la 1 decembrie, vă angajăm în probă trei luni. Și, dacă corespundeți, rămâneți. Și vă spunem un salariu mai mic, dar dacă corespundeți și preluați totul, vă majorăm salariul. Și am ajuns... aici la Industria Lânii mi-am dat demisia., dar nu înainte de a da o carte foarte scumpă, pe care am cumpărat-o în Franța, despre o mașină textilă, care la noi în țară nu a fost cunoscută... am dat-o șefului meu cadou, dar nu regret pentru că eu nu am mai lucrat în filatură.

Deci, am ajuns la Aiud, când șeful de la Alba-Iulia mi-a dat pe cineva să mă prezinte acolo la închisoare. Directorul închisorii s-a numit Neamțu și zice: Dumneavoastră nu putem să vă dăm drumul, pentru că dumneavoastră sunteți minor. Aveam douăzeci de ani atunci. Eu la șaptesprezece ani am terminat Școala Superioară de Comerț. Zice: Minorii nu sunt admiși... M-a respins. Nu știam ce să fac... Atunci am venit înapoi la Timișoara și-am spus lui tata: Asta nu e o problemă, mergem la tribunal sau undeva și eu te declar major, pe răspunderea mea. Exista această posibilitate, acum nu mai există. Trebuia plătită o taxă și s-a făcut și formalitatea aceea. Foarte mândru, eu m-am întors la Aiud. De ce au cerut un nou conducător tehnic? Pentru că fostul conducător tehnic a delapidat bani, dar eu, fiind nepotul directorului de bancă, am avut cumva o garanție morală. Și, în plus, eram idealist, aveam douăzeci de ani. Dar în fața mea era dorința de a mă însura, pentru că o lăsasesem... Ea a făcut o școală la Nôtre-Dame în Iosefin. Povestea ea, avea o voce minunată și trebuia să cânte la ora de muzică și voia profesoara de muzică să o pună în cor, dar nu se putea pentru că era evreică. Era o școală catolică, școală a maicilor. În Cetate era clădirea și era și în Iosefin. (unde este acum o școală de construcții)

Și după trei luni de zile m-a definitivat și mi-a ridicat salariul. Eu am fost la Aiud într-o cameră mobilată, dar unde nu era lumină. Eu m-am dus la Uzina Electrică și am spus să îmi introducă lumina (curentul electric) acolo...M-am prezentat că sunt directorul fabricii de la închisoare și imediat mi-au pus. Fabrica producea țesături manuale de bumbac. Se lucra cu deținuți, dar era... când am ajuns eu acolo erau vreo patruzeci de deținuți. La un moment dat era să fiu omorât, pentru că deținuții au vrut să intre în grevă, dar eu nu am știut nimic.

Norocul meu că un gardian m-a salvat și atunci am cerut permis de port-armă. Și despre asta aș putea să vă povestesc, despre revolverul pe care l-am avut și despre al doilea revolver. Dar asta e altă problemă.

Am fost numit acolo conducător tehnic, din decembrie 1933. În aprilie am ținut logodna la Timișoara, iar în toamnă ne-am căsătorit. Dar m-am întors acolo și am condus acea țesătorie, am stat acolo patru ani jumate, dar nu am vrut să mai stau pentru că era prea mic pentru mine, nu am mai putut să avansez, cu toate că de la patruzeci de deținuți am ajuns la o sută de deținuți și, pe lângă țesătoria manuală am pus proprietarii să mai cumpere o altă țesătorie mecanică de la Beclean. M-am dus cu mașini, am demontat țesătoria și am montat-o la Aiud. Pe urmă am făcut o vopsitorie de fire și o apretură de fire... dar mai mare nu se putea face. Și atunci am căutat un alt serviciu.

(Și soția a venit acolo?) **În septembrie [1933] am venit la Timișoara, am cerut voie de la patroni, am primit învoire de trei zile și m-am căsătorit. Am mers cu trenul clasa a-ntâia, bineînțeles – „noblesse oblige” - și când mi-am îmbrățișat soția, am spart geamul cu cotul. Dar cioburile aduc noroc. Am plătit cât a costat și gata. Între timp, la Aiud am închiriat o jumătate de vilă. Era o vilă a unui proprietar care putea fi împărțită în două. Eu am luat numai patru camere, dar au mai rămas trei pentru respectivul. Aveam intrare separată, curte separată, grădină separată, dar la Aiud nu era conductă, nu era apă curgătoare. Dar eu aveam apă rece, aveam canalizare...**

Mai era o problemă: eu nu făcusem armata. Am fost convocat la Regimentul 6 Artilerie Grea la Timișoara. M-am prezentat și socrul meu mi-a dat o idee. Pe vremea aceea era posibilitatea... ei au vrut să fac Școala de Ofițeri un an de zile. Eu eram nu numai bacalaureat, eram deja și inginer, dar eu nu voiam să fac școala de ofițeri, eu voiam să rămân inginer textil în continuare. Atunci socrul meu m-a învățat că era posibilitatea de a deveni schimbaș. Deci, cineva care se declara schimbaș avea obligația să se îmbrace singur, eu trebuia să cumpăr uniforma din banii mei! Dar trebuia să cumpăr și un cal... *(Eu am auzit de forma „Călărași cu schimbul”)* Trebuia să cumpăr un cal și să-l donez statului și așa am și făcut. *(și asta reducea numărul de luni de armată?)* În primul an trebuia să fac trei luni, în al doilea, două luni, în al treilea o singură lună. Bineînțeles, eu n-am făcut, dar așa trebuia să fi făcut. Și, la un moment dat am fost chemat sub arme. M-am prezentat acolo și m-a dat la un pluton. Și șeful plutonului era un căpitan Anastasescu. Eu m-am dus la el acasă și i-am spus: Uitați, domnule căpitan, eu sunt inginer textil, sunt directorul unei întreprinderi, am serviciu, nu vreau să-l pierd; dacă aș face trei luni, aș pierde serviciul. Cum să fac să mă pontăți trei luni prezent? De câteva ori o să viu și restul mă pontăți. Și așa am și făcut, dar asta m-a costat mult. Am cumpărat o dată o garnitură de împletitură: masă, fotolii, scaune... O dată am dus de sărbători douăzeci și cinci de sticle de cel mai bun vin roșu care exista... Și așa am făcut eu armata. Dar, la un moment dat, am primit totuși o chemare...

Nu știu dacă știți, eu sunt handicapat, am avut accident vascular cerebral. De trei ori. Pe urmă o hernie de disc operată, pe urmă am avut... prima dată am leșinat, am avut o hemoragie cu melenă și era pe vremea când soția mea și cu mine, plus o cunoștință, soție de medic chirurg și un alt domn am avut în fiecare duminică o partidă de remi. Și atunci s-a întâmplat prima dată, că eu am spus că nu mă simt bine. În viața mea nu m-am văitat. Ei au auzit cum am căzut de pe pat. A venit salvarea, când a văzut în ce hal sunt, a zis: Pe ăsta nu îl mai ducem, e inoperabil. Dar soția mea l-a rugat pe doctorul cu care era să meargă la Spitalul Bega. Respectivul a venit. Între timp a dat telefon soția mea la ginerele meu și la fiica mea, care m-au dus la Spitalul Județean. Au vrut imediat să mă opereze, dar doamna cu care am jucat

remi și care era soție de chirurg a spus: Nu te lăsăm pe mâna unor oameni începători. Eu îl cunosc pe șeful clinicii, care este profesor universitar, doctorul Brânzeu. El a spus: Stați liniștit, că vin. Și vreo două ore m-a alimentat cu sânge și m-a operat. A durat trei ore și trei zile eu nu am știut ce e cu mine, dar m-a salvat. Și soția mea s-a dus atunci cu cinci mii de lei la el, asta erau foarte mulți bani. El a zis: Nu primesc atâția bani că nu știu dacă scapă, dar peste trei zile am revenit.

La Aiud am stat patru ani jumate, eu mă simțeam mai capabil și, între timp, am devenit colaborator la această revistă textilă, „Textilia” și le-am trimis articole gratuit în fiecare lună. Ei au vrut să îmi trimită bani, dar eu am spus că fac asta voluntar, poate într-o zi am să am nevoie. Și, într-adevăr, am avut nevoie. Am dat eu un anunț: Inginer textil, cu facultate în străinătate, cu experiență de cinci ani, doresc să-mi schimb serviciul. Și am găsit o ofertă, o fabrică de la Cernăuți, „Doctor Hay &company”. M-au invitat la ei. Eu am avut la Textila un salariu... am început de la patru mii și am ajuns la nouă mii, dar nu mi-a ajuns. Între timp, soția era gravidă și eu voiam neapărat să nu nască la Aiud, ci la Timișoara sau... iar Cernăuțiul era acceptabil pentru asta. Când m-a întrebat ce salariu doresc, am spus: Optsprezece mii de lei. Au spus: Vă acceptăm. Dar eu am spus: Eu pun niște condiții. Îmi plătiți transportul, vagon pentru mobilă și personal, în fiecare an o lună de concediu plătit și titlul de director. Ei au acceptat totul. Mi-am făcut carte de vizită: Director, doctor inginer Spira Andrei, pentru că doctoratul l-am avut între timp. Între timp am făcut Seminarul Pedagogic. Deci, după ce prima diplomă a fost Școala Superioară de Comerț, apoi Facultatea Textilă de la Meuleuse, doctoratul de la Liege, la noi în țară am făcut Seminarul Pedagogic și am devenit profesor. Și a patra facultate – nu mă laud cu ea – Universitatea Serală de Partid. Dar mă laud totuși cu ea. De ce? Pentru că eu nu am vrut să mă înscriu în partid, dar, totuși, directorul de la „Bumbacul” tot mă bătea la cap să mă înscriu în partid: Înscrie-te, că majoritatea... (Cine era director?) Mai mulți erau. Eu am fost douăzeci și șapte de ani. Dacă vreți, vă pot spune numele tuturor. Acest director, de care spuneam era Csik, directorea Csik, care era pe vremuri servitoare la Arad și a ajuns la fabrica de la Arad ca membru de partid. A devenit UTC-istă, secretară UTC-istă și, pe urmă, secretară de partid. Și, pe urmă a devenit directoare la o fabrică de la Lugoj, apoi a ajuns directoare la noi. Între timp, s-a măritat cu un colonel, dar asta e altă poveste. Ea mi-a spus: Majoritatea subalternilor tăi, cu diferite funcții, sunt membri de partid. N-ai să ai ascendență asupra lor, dacă tu nu ești membru de partid. Și eu am spus că nu mă-nscriu. Dar atunci a întrebat: De ce? Eu am spus: Eu am simpatizat cu ideea socialistă, drept dovadă că dizertația de doctorat am făcut-o în spiritul socialist. O mai am și acum. Tema era „Raportul între civilizație...” am uitat... (Se făcea printr-o simplă dizertație? Deci nu trebuia să frecvențați cursurile...) Nu, prin corespondență, dar examenul de sfârșit de an... trebuia să susții. Eu am simpatizat ideea lui Marx și Engels, da nu sunt de acord cu Lenin și cu Stalin. A spus directoarea: Cum poți să spui așa ceva? - Asta spun, eu nu neg. Drept dovadă că am rămas cu ideea lui Marx și Engels, am devenit activist voluntar sindical. Și am avut o echipă de control obștesc, între altele, am avut patru întreprinderi în subordine, unde făceam: Industria Lânii... asta e altă... (Când se întâmpla asta?) o clipă, să văd... că m-am înscris, am și astăzi carnetul roșu de membru partid, cu toate că nu eram membru de partid, cu media opt. (La Universitatea Serală de partid?) Da. O să mă uit, să scot exact data, dar foarte interesant, nu am cunoscut pe nimeni de acolo, erau numai directori, ingineri-șefi, SRI-iști, ofițeri superiori... Doi ani am făcut. (Cu ce frecvență, de două ori pe săptămână?) De două ori pe săptămână, câte două ore. O dată,

cam la sfârșitul primului an am fost chemat la directoare și a vrut să mă beștească. Zice: Așa rușine mi-ai făcut. Te-am înscris la Universitatea Serală de Partid și nu ai nici o frecvență! Zic: Cum nu? Fiecare dată, pot să vă aduc notițele mele să vi le arăt. Atunci ea a spus acelora care m-au reclamat: „Căutați totuși...” De ce nu am fost prezent?! Pentru că eu mă numesc Spira Andrei, acolo era Spiru, iar Andrei era ca nume de familie și niciodată eu nu m-am prezentat la Spiru.

Pe vremea aceea, în Persia, astăzi este Iranul, conducerea voia să extermină toți evreii. Și Ahaesverus s-a numit, un fel de comandant de oști... Soția sultanului era evreică, Estera s-a numit... În copilărie am învățat istoria evreilor... Ea s-a rugat la Dumnezeu și a ținut post, iar soțul ei, șahul, a întrebat-o: „- De ce ții post? - Pentru că am presimțire că va fi ceva împotriva evreilor. – Bine, dar pe tine ce te interesează ce va fi?... – Și eu sunt evreică.” Și atunci au fost scăpați, din cauza aceasta este o sărbătoare de bucurie.

(Ați primit educație religioasă în familie?) Bunicul meu din partea mamei era foarte habotnic. Acest Kubicek. Tatăl meu era aproape ateu, dar bunicul din partea mamei era foarte habotnic, se ruga în fiecare dimineață, mergea în fiecare vineri seara și sâmbăta la sinagogă și o să vă mai povestesc și alte lucruri...

Eu știam că pe dumneavoastră vă interesează viața evreilor din Banat, dar văd că majoritatea lucrurilor este autobiografie...

(Când erați elev, încă la Timișoara, era obiceiul ca fiecare să-și frecventeze numai pe cei din comunitate, deci aveți prieteni în special evrei?...) În copilăria mea nu conta dacă era evreu sau nu. Mai târziu... (Când a început să?...) 10 decembrie nu vă spune nimic? În 10 decembrie au fost sparte toate geamurile la Liceul Evreiesc, în 40...

Vreau să vă aduc ceva ce s-ar putea să vă intereseze: arborele genealogic al familiei.

Președintele Braziliei s-a numit Kubicek și un văr de-al meu a ajuns, printr-o cunoștință care a făcut o intervenție la Brazilia, să-l scoată din România. Și a ajuns în Brazilia, iar de acolo, în America și a ajuns director general la o mare întreprindere. Aici nu a găsit serviciu, fiind evreu, trebuia să meargă ca muncitor la Craiova și făcea în fiecare săptămână naveta. Pleca luni dimineața și se întorcea vineri.

(Cu ce ocazie ați făcut arborele genealogic?) Cu ocazia recensământului. În toată țara! Numai pentru evrei. Recensământul evreilor! Nu îmi mai aduc aminte cum se făcea, dar știu că trebuia să dovedim...de ce suntem...

Ce scrie? 1 mai 1942 – șomer, atunci n-am avut voie să lucrez. Era atunci *Căpitanul*...

(domnul Oskar Schwartz mi-a povestit multe...) O, a fost coleg cu mine. Eram duși la munca obligatorie evreii, eu am avut noroc, am fost repartizat la Turnu-Severin. *(De aici din Timișoara?)* Da. Eram la munca obligatorie și, la un moment dat, când am sosit eram aruncați într-o clădire de trei etaje, unde au fost înainte ceferiștii, și era plin de ploșnițe și murdărie și nu aveam unde să dormim, am dormit pe jos câteva sute care am fost din Timișoara. Dar a treia zi ne-a chemat căpitanul dimineața, trebuia să ne prezentăm și a întrebat: Cine știe românește? Că pe vremea aceea timișorenii, evreii, nu prea știau românește. Dar eu eram, pe lângă faptul că eram intelectual, am locuit trei ani la Galați și vrând – nevrând, pe lângă că se zice că am un talent pentru limbi, am învățat bine românește. Și atunci m-am prezentat, și încă vreo trei-patru. A întrebat și cine știe să lucreze la mașina de scris. Eu am avut Școala Superioară de Comerț, unde trebuia să înveți dactilografie, plus stenografia. Am spus că eu știu. Și am mai rămas doi: un alt evreu și cu mine. Atunci a spus: Voi ieșiți afară, ceilalți merg la muncă. Și ne-a ales furieri. Adică un fel de ordonanță, între ordonanță și secretar. Eu, de exemplu, aveam sarcina să înregistrez toată corespondența ieșită, să fac inventarul... era o

popotă acolo, dar vai de capul nostru, ce mâncare era, dar trebuia făcut inventar. Și mergeam, aveam voie să merg în oraș după corespondență. Aveam o legitimație pentru toți care erau în lagărul ăla. Asta a durat mult, dar după trei luni a venit o ordonanță guvernamentală prin care toți cei care erau titrați universitari, erau scutiți de munca obligatorie zilnică, trebuia să facă în fiecare an numai cinci zile de muncă obștească. Și atunci am venit înapoi la Timișoara. Și când am sosit, m-a chemat la muncă; cinci zile am măturat străzile orașului Timișoara. Acolo m-am întâlnit cu domnul Schwartz Oscar, despre care am o părere foarte bună. Eu am cunoscut-o și pe soția lui, care era o evreică.

(În lagărul de la Turnu-Severin ce muncă se făcea?) La burat. Nu știu dacă știți. La terasamentul căilor ferate, dedesubtul șinelor sunt niște... bucăți din piatră, pietre cubice... care trebuiau băgate cu târnăcopul dedesubtul șinei. Asta era o muncă istovitoare, foarte grea. Și era așa de cald, eram toată lumea numai în chilot de baie, pentru că curgea sudoarea de pe noi. Dar eu am fost foarte puțin timp acolo. A fost o muncă foarte mare. A apărut și o carte în limba maghiară... un fost coleg, Gross a scris despre lagărul din altă parte, nu de la noi, unde era o viață mult mai dificilă.

(Rămăsesem că v-ați mutat la Cernăuți.) Da. Între timp, a născut soția mea. Am trimis-o înainte la Cernăuți cu mama soacră și cu socrul. Am închiriat un apartament cu patru camere și am luat un nurse, pe lângă o bucătăreasă... Am avut posibilitatea cu optsprezece mii de lei... era extrem de mult. Cu patru – cinci mii de lei se putea trăi. Era o problemă pentru mine cum să cheltuiesc banii. De exemplu, în prima lună am cumpărat o capă de nurci, a doua lună un ceas brățară de aur... Dar n-aveam mintea de acuma, dacă aveam, puneam la bancă, mai ales dacă știam ce mă aștepta.... A venit Goga-Cuza și toți evreii dați afară din întreprindere. *(Dar asta nu era o întreprindere particulară unde ați fost?)* Da, dar stați, eu am greșit... Eram la doctorul Hay. El era evreu și majoritatea clienților lui erau evrei. Comerțul nu se mai putea face, că nimeni nu mai cumpăra de la el și el, la un moment dat, nu putea să-mi mai dea salariul. Ori, eu fiind străin acolo, cu obligația să plătesc patru mii de lei chirie, dacă el nu îmi dădea salariul, însemna că eu sunt cerșetor. Am fost foarte supărat pe el aveam contract, nu știu dacă v-am spus... Am făcut contract pe un an de zile. *(Deci, chiar în primul an s-a întâmplat asta.)* Imediat. Adică eu m-am dus acolo, soția mea a născut în aprilie, iar treaba asta s-a întâmplat în septembrie 1937. Vreau să vă mai spun că în septembrie erau sărbătorile evreiești și curios, m-am dus la sinagogă, dar au venit niște notabilități evreiești cu trăsura lor cu cai. Pentru evreii habotnici nu e voie să călătorești, dar ei au venit, pentru că ei erau neologi, nu ortodocși, cum se spune.

Tot din acea perioadă, încă ceva... Enescu a ținut un concert la care am avut ocazia să particip și eu. Și, dacă mai caut, poate am... La Operă. *(Erau mulți evrei la Cernăuți în perioada aceea?)* Foarte mulți. *(Și soția a născut acolo?)* Soția a născut acolo, la clinica „Sfânta Maria”, la cel mai scump spital particular. Și avea o cameră separată. Lângă ea a născut principesa... rudă cu regele. Fiica mea era foarte frumoasă și principesa a venit în vizită... Mi-a povestit asta că eu eram încă la Aiud și i-a dat o broșă la cea mică. *(Cum se numea fiica?)* Adela. După numele mamei, că mama a murit.

Mi-a pus la dispoziție un birou unde stătea el înainte și am văzut un mare tablou cu un dulgher. Nu era o capodoperă, nu era pictat, ci era o reproducere. Ce-i asta? am întrebat eu.

Nu știți? Asta-i francmasoneria. Dar ce înseamnă francmasoneria? Eu de la Aiud... habar nu aveam. El mi-a explicat. (*el era francmason?*) Era francmason. O căpetenie a francmasoneriei.

Între altele, am început să produc țesături care acolo nu erau cunoscute. De exemplu, o țesătură care la margine avea scris „Doctor Hay & company” sau... eu eram foarte versat în meseria mea, nu vreau să mă laud, dar experiența dovedește treaba asta. Dar am ajuns acolo și n-a putut să mă plătească. Într-o zi vin acasă, soția foarte supărată că toată lenjeria noastră care era pusă la uscat în pod a fost furată și am rămas cu un singur schimb. Și m-am dus la poliție și nu știu cum a aflat că sunt evreu și a zis: Mergeți acasă... Degeaba veniți aici! Evreii nu aveau drepturi.... (*atunci în 1937?*) Da, mai ales la Cernăuți. Erau foarte mulți ucrainieni care erau antisemiți. Dar erau antisemiți pentru că erau evrei mulți. Unde erau evrei puțini, nu se cunoștea. De exemplu în Italia unde m-am născut eu, nu se știa ce e aia evreu, pentru că erau așa de puțini evrei! Nici în certificatul meu de naștere nu scrie evreu, ci italian.

Deci, am ajuns acolo și, în loc de optsprezece mii de lei mi-a spus că primesc zece mii de lei. Eu am spus că nu primesc banii și m-am dus la un avocat și i-am arătat contractul. Mi-a spus: Lăsați că rezolv problema. Și peste trei zile a venit înapoi: Am vorbit cu avocatul patronului care spune că renunță la contract și vă dă zece mii de lei în fiecare lună, dacă vreți. Am fost de acord, pentru că viitorul era nesigur și am spus că mai bine iau zece mii de lei în fiecare lună și mă duc acasă la Timișoara la socrii mei. Și așa am făcut, am împachetat și am venit acasă la Timișoara. Am stat din aprilie 37 acolo până în februarie 1938.

Atunci am venit la Timișoara și am căutat un serviciu și am găsit la Galați unde era o mare întreprindere - și filatură și țesătorie și imprimerie - adică un combinat întreg de bumbac care lucra cu două mii de muncitori. Era al unui grec. S-a numit Ciomlegioglu. Și când am găsit anunțul... *Revista Textilia apărea în trei limbi. Deci, ați ajuns la Galați...* Am ajuns acolo și m-a angajat de probă pe trei luni cu condiția să preiau conducerea țesătoriei numai pe timp de noapte. Era foarte greu, dar n-am avut încotro, am acceptat și am lucrat noaptea, dar erau numai bărbați. Pe vremea aceea țara noastră nu dădea voie femeilor să muncească noaptea. Și am condus trei luni, dar patronii și șeful meu de atunci, un italian, a văzut că știu mai mult decât el italiană m-a apreciat și mi-a propus să preiau conducerea țesătoriei pe toate cele trei schimburi. El s-a numit director general, pentru că el nu se pricepea, introducea o metodă de raționalizare care s-a numit Gerzi. Era o întreprindere multinațională care se ocupa cu raționalizarea întreprinderilor. Avea niște echipe formate: țesători, filatori, vopsitori, tricotori și așa mai departe. Și făcea contract cu o întreprindere, dar foarte bine plătit în dolari, când trebuia să dea rezultate. Șeful meu, care se numea Camilo Carmieli, care nu a știut că cunosc italiană, iar cu soția mea a vorbit franțuzește, el a făcut o echipă și, după șase luni au terminat lucrarea de inventariere, de monitorizare și au venit cu soluții și au scris un fel de carte în limba italiană. El a monitorizat ce se poate introduce ca raționalizare, ce se poate face cu utilajul, ce se poate aduce nou, mărirea productivității, de la deservirea a două mașini la trei mașini... Eu am stat acolo în gazdă la niște ruși, nu știu dacă v-am povestit. Era o familie de ruși, el era profesor de pian și ea era fiica unui mare bogătaş, fabricant de tutun din Odessa, care avea fabrică de tutun pe patru străzi, așa de mare. Și au venit bolșevicii, iar el era dintr-o familie de medici, dar între timp știa să cânte la pian și ei s-au căsătorit și au fugit de acolo și au ajuns la Galați, unde el dădea lecții de pian. Și aveau trei camere, într-o cameră stăteau ei, în a doua cameră era băiatul lor, Kașienka, iar în a treia cameră stăteam eu. (*Deci, ați mers singur acolo?*) Singur.

Aveau obiceiul ca seara, înainte de a merge eu la serviciu îmi aduceau un păhărel de votcă, care nu era decât alcool pur cu apă. Asta era votca lor. Deci, atunci am preluat toată țesătoria și erau o serie de maiștri italieni aduși de societatea aceasta, Gerzi.

Mașinile pe care le-au adus ei erau automate și am condus doi ani țesătoria asta. În biroul nostru era numai Carmilo Carmieli, inginerul, un grec, Kumbotecras (?) și eu. Noi trei eram acolo

Acum sar o perioadă. Eu trebuia să plec de-acolo pentru că a venit legea romanizării. Nu aveau voie să fie angajați evreii, asta era în '38. Eram șapte evrei în toată fabrica. Și ne dădea afară de azi pe mâine. *(Chiar și particularii trebuiau să se supună?)* Da, pentru că erau deja nemții la noi. Galațiul fiind foarte aproape de frontieră... au venit la un moment dat artileria și tancurile nemțești și la Prefectură și Primărie s-au lipit niște benzi pe geamuri, că dacă vine bombardarea să nu fie cioburi. Și toate instituțiile aveau santinele la poartă, nu puteai să intri sau să ieși decât nu știu cum... Și se dădea voie pentru unii să treacă în Rusia.

Era cumplit atunci. Evreii nu aveau voie să călătorească, erau dați afară nu numai din serviciile publice, ci și din întreprinderile particulare... *(Galați, din 1938 până în 1940.)*

În 21 iunie 1941 a izbucnit războiul mondial pentru România, dar pentru nemți a început în 1938, cu Sudeții și așa mai departe. România a intrat în război în 21 iunie 1941, dar noi am văzut acolo că va fi jale. Între timp o verișoară de-a mea, împreună cu soțul și copiii, care au locuit la Arad și care erau membrii de partid erau prigonțiți și au venit la Galați să treacă în Rusia, dar nici ei nu au reușit, după cum nici eu nu am reușit. Un singur prieten de-al meu a reușit să meargă acolo. Un singur prieten de-al meu a reușit să meargă acolo și după ce s-a întors mi-a povestit ce-a pățit el acolo... era jale.

Noi am văzut ce va fi, viitor n-am avut la noi în țară, existență n-am avut, din ceva trebuia trăit și am spus că am să vând tot și am să mă duc la ei, dacă pot. Și m-am înscris, dar nu mi-a venit rândul, că n-aveam de ce să-mi dea voie, singurul meu prieten care a reușit, s-a însurat cu o rusoaică. Eu eram foarte trist că nu am reușit, dar îmi pare bine că nu am reușit, că ei au fost deportați în Turkmenistan și acolo era așa mizerie că nu a avut săpun pentru ras... El a stat vreo trei ani. S-a născut la Budapesta. Deci, cu două-trei săptămâni înainte am împachetat vreo trei – patru valize cu lucrurile de preț. Pe soția și fetița le-am trimis la socrii, la Timișoara, dar eu am mai stat acolo. *(Dar soția a fost cu dumneavoastră la Galați?)* Da, după trei luni a venit și ea; am avut o locuință foarte frumoasă, de trei camere.

După ce am văzut că nu mi se dă drumul, verișoara mea cu verișorul s-au întors la Arad, iar el a reușit, după ce s-a însurat să meargă în Brazilia. Evreilor însă nu li s-a dat voie să călătorească. Femeilor... din buletinul ei nu se vedea... Spira Magdalena, româncă get-beget. Eu am avut un mare noroc, am avut livretul militar, din care nu se vede că sunt evreu. La un moment dat s-a dat dispoziție ca toate livretele militare de la evrei să fie predate. Eu am mințit și am spus că l-am pierdut. Și asta a fost norocul meu, pentru că din carnetul acela nu se vedea ce sunt: era Spira Andrei, născut la Fiume, dar subsoldat... pentru că nu am făcut instrucție. Evreii care au fost prinși în tren, au fost pur și simplu aruncați din mers jos din tren. Era deja sub ocupația germană și nemții au trecut la 21 iunie Prutul și au invadat Basarabia.

Cu o săptămână înainte, sâmbătă, am făcut ultimele două bagaje și m-am dus la Brăila și am stat acolo. Zic: dacă începe războiul, cu primul tren vin la Timișoara. Nu s-a întâmplat nimica, dar în a doua săptămână, duminica dimineata a început „Hora Unirii” și eu m-am urcat pe un tren, clandestin, adică neavând totuși voie, și am ajuns totuși la Timișoara.

Între timp s-a întâmplat ceva: când am pierdut serviciul nu aveam din ce trăi, pur și simplu, că tineri fiind, în loc să dăm banii la CEC, am trăit bine, să zic așa. Soția mea, la Timișora, s-a perfecționat.... a urmat un curs de balet, de dans ritmic și aerobic și i-a venit ideea să deschidă un curs, bineînțeles clandestin, pentru copiii evrei, la Galați. Noi am început să vindem lucrurile, că nu aveam din ce trăi, dar am lăsat o cameră liberă și acolo ținea lecțiile respective. Dar și eu voiam să muncesc și atunci m-am dus la comunitatea evreiască de acolo... (*Era o comunitate mare?*) Mare, da. Am spus că vreau să fac un curs de a învăța țesutul manual. Și am vorbit cu șefii de acolo, dar ei au spus: Ne trebuie și inventar. Am spus: atâșia bani mai am, cumpăr pe banii mei două războaie, o vârtelniță și tot ce trebuie și o să facem un curs, dar avocatul comunității evreiești avea un spirit comercial și a zis: Hai să punem mâna pe omul acesta, hai să facem o mică țesătorie! Dar când a venit cu ideea aceasta, am spus: Știți care este soarta evreilor și, în plus, eu nu vreau să lucrez clandestin. El a zis: Eu sunt avocat, lasă pe mine... A închiriat un local, eu am cumpărat ustensilele, ei au cumpărat materia primă. Eu am făcut cunoștință cu un muncitor rus, Ivan și noi doi am început să lucrăm. A rămas că după șaiszeci de zile anunțăm că deschidem și după alte șaiszeci de zile au voie să spună da sau ba, și chiar dacă spun ba, noi facem contestație și între timp, noi lucrăm. Și așa am și făcut și am făcut Hochspunkt (?) țesut manual din lână pură, care era totuși apreciată. Un costum de lână pură...El avea legături la București și tot ce produceam se vindea foarte repede. Eu nu am putut să produc atâta de mult... Am lucrat și eu la războiul manual. Am avut un furnizor care ne aproviziona cu lână pură, un neamț, s-a numit Pelikan, care ne vindea câte o ladă. Că mai mulți bani nici nu aveam.

La un moment dat, când a început războiul, am închis, am vândut tot ce se putea vinde, a rămas o saltea, un divan... restul am vândut. Din banii care ne-au rămas, am făcut cizme, lenjerie, am investit... ne-au rămas ceva bani ca să putem pleca, dar n-am plecat. Până la urmă am ajuns la Timișoara.

A apărut o lege că toți evreii trebuie să predea Țării Românești după un anumit barem, în funcție de salariul avut: două costume de haine, lenjerie, încălțăminte, o avere întregă. Și eu prost... că socrul meu a spus: Pe tine nu te cunoaște nimeni la Timișoara, spui că nu ai avut serviciu sau că ai avut un serviciu foarte mic, dar eu prostul am spus cât salariu am avut la Ciolmegiogu, că am avut optsprezece mii de lei și trebuia să dau trei sau patru costume, dar nu uzate, ci noi. (*Și ați dat?*) Trebuia să dau, aici la Timișoara. Era un birou deschis undeva, unde trebuia să predăm, plus toate aparatele radio erau confiscate de la evrei, nu aveau voie să asculte la radio, dar eu am avut cunoștințe și rude care nu erau evrei; de exemplu am avut doi unchi, unul a avut soție româncă, celălalt o soție nemțoaică. Și noi ne-am dus acolo și am ascultat și am auzit ce se petrece în lume. Asta în '42, când ne-am întors aici. La un moment dat ne-a chemat la muncă obligatorie.

(fabrica de la Galați a funcționat legal?) Între înființare și desființare, dar... n-am contravenit legii. El a făcut recurs. Dar am emis facturi în mod normal.

Dar, între timp a venit legea că evreii trebuie să se prezinte, în decurs de patruzeci și opt de ore la Stadionul UMT, acolo. Și dacă nu se prezintă imediat, vor fi chemați la Curtea Marțială, adică era foarte sever. (*Când s-a întâmplat asta?*) În 1942, vara, dar nu mai știu exact luna, dar o să mă gândesc. (*Și v-ați prezentat?*) Toată lumea trebuia să se prezinte. Eu am fost repartizat la Turnu – Severin.

Am o carte scrisă într-un loc, undeva în munți, acest Gross care a scris această carte descrie mizeria... (*trăiește domnul Gross?*) Nu, eu am fost cel mai tânăr.

(Numai bărbații au fost? A fost și tata?) Nu, tata, între timp, murise, dar socrul mai trăia. El a fost exceptat pentru că avea peste cincizeci de ani. Erau între 18 și 50 de ani.

(Deci ați stat trei luni la Severin.) da, dar nu am dus-o așa de rău, pentru că nu a trebuit să muncesc efectiv. Și atunci am fost chemați la Timișoara, am fost chemați să măturăm strada cinci zile pe an, dar anul viitor nu a mai fost cazul. (Și ați fost obligați să purtați „Steaua”?) La Timișoara, nu. Dar la Galați... (Deci, niciunde în Banat?) Eu cred că niciunde. În Banat singurul lucru era că evreii nu aveau voie să locuiască la țară, trebuia să vină la oraș. Asta atuncea era.

Ūrmeny Leopold a trebuit să vină de la Sînnicolau-Mare la Timișoara, că n-avea voie să stea la țară. A avut și el o mică țesătorie. Eu i-am explicat situația precară în care eram eu și e a spus că poate mă va ajuta. El mi-a făcut cunoștință cu un maior care s-a numit Câmpeanu, șeful manutanței. Manutanța era partea administrativă a armatei, avea o serie de subordonați cu care aproviziona armata cu hrană, muniții. El era maior și am făcut cunoștință cu el și i-am spus că am o țesătorie la Galați, care poate mai există și am și inventar, Hai să facem o țesătorie aici. El a zis: Să facem pe numele soției lui. Eu am fost de acord. El a spus să aducem ce am eu la Galați, mi-a făcut bilet de călătorie: Soldatul Spira Andrei, care se legitimează cu livretul militar, se deplasează la Galați în interes de serviciu. Și, când am ajuns acolo, am văzut că întreg cartierul respectiv era bombardat. Țesătoria mea era bombardată și a rămas foarte puțin, ceea ce am adus la Timișoara, iar restul am completat aici. Nu era asigurat, nu puteam să primesc nimic. Am făcut o schiță cum se face un război manual și maiorul care avea și tâmplari în subordine, a făcut două sau trei războaie manuale. Vârtelniță am avut eu, lucruri mici am putut aduce și am înființat o țesătorie, „Textila română” s-a numit, pe numele nevestei maiorului Câmpeanu. El a închiriat un local, acolo unde sunt birourile centrale de la Comtim, la subsol. În partea dreaptă a curții erau două camere, unde era biroul și magazia, iar în subsol, atelierul de țesătorie. Și am început să lucrăm. Am spus că o să lucrez eu, dar va fi producția foarte mică. Am propus să aducem pe muncitorul respectiv de la Galați și i-am scris și a venit. Era rus, Ivan, dar vorbea românește. Am angajat niște fete pe care le-am învățat să țese, să deapene și am făcut țesături de lână pură. Și am dat la Industria lânii, să fie vopsite.

Tată meu care mai trăia atuncea, n-avea ce să facă, avea ceva bani și mi-a făcut propunerea... Exista război de țesut mecanic în comuna de lângă Buziaș, la Bacova. Acolo era un neamț care a fost deportat, dar soția lui trăia acolo. Și ne-am deplasat acolo și am cumpărat războiul de țesut pe numele tatălui meu. Și am vorbit cu maiorul respectiv și am spus că dacă ne dă voie să instaleze războiul zece zile să lucreze pentru tata, iar restul pentru el. Și a dat voie. Deci, am făcut și țesături pe care le-am vopsit la Industria Lânii: roz și alte culori care erau atunci la modă. Și am vândut. Și era un client al nostru foarte bun, avocatul Barat s-a numit, era român, el a preluat toată producția noastră, a cumpărat-o de la noi și imediat a vândut-o, era un intermediar, un angrosist, dar nu figura. Eu facturam la clientul lui, el lucra la negru, dar asta n-are importanță. Și am lucrat așa o perioadă.

Între timp ne-a venit ideea să facem ceva ce nu se mai făcea la noi în țară: Roshar! Nu știu dacă știți. Păr de cal! Astăzi nu mai există. Pe vremea aceea întăritura la un costum de calitate era făcută din Roshar. Pentru asta trebuia un dispozitiv special, dar rusul meu de la Galați știa cum se face. Am cumpărat păr de cal, trebuia să aibă cel puțin patruzeci de centimetri, l-am dezinfectat și am făcut un dispozitiv special la războiul manual pentru a-l introduce. La războiul manual merge suveica la dreapta și la stânga și iarăși la dreapta și la stânga. Dar la Roshar trebuia introdus fiecare fir separat. Și am făcut acest dispozitiv! Și am învățat o muncitoare să lucreze, dar nu am putut face atât de mult ca să fie de ajuns, că nu era concurență.

La sfârșitul anului am făcut un bilanț și când am arătat maiorului inventarul cu care am început și inventarul cu care am terminat, a spus: Tu ești un băiat de treabă, am să-ți măresc salariul. Dar salariul era zero lei pentru că m-a obligat să lucrez gratis pentru că mă ocrotea. El a spus: Dacă se întâmplă ceva, eu am să am grijă de tine. Nu îmi dădea salariu, pur și simplu. Dar eu la acest Roshar am avut niște clienți la care le-am dat un metru sau două mai mult, cu promisiunea că nu spune la nimeni cât costă, dar am avut un foarte mic câștig. Nu mi-a ajuns, că tot trebuia să mai vând lucruri...

Imediat după 23 august, când a fost gata războiul, eu am spus: Zbogom, domnule maior, începând de mâine eu nu mai vin, eu nu mai lucrez.

Noi auzeam de la aparatele de radio cum că la nemți era holocaust, ungerii au deportat din Transilvania zeci de mii și sute de mii de evrei, iar noi trăiam aici... nu știam ce se va întâmpla. Maiorul a spus: uite ce se întâmplă acolo și acolo. Dacă se întâmplă, tu îmi dai toate bijuteriile și lucrurile de valoare, iar dacă te întorci, ți le dau înapoi.

(De ce credeți că din Banat nu au fost deportări?) Nu doar din Banat, din România nu au fost. Doar din Moldova. Și din București. Era o vreme pentru nemți trebuia.... Era Antonescu pe vremea aceea. Despre Antonescu sunt păreri pro și contra. Pro este așa: N-a dat voie ca evreii să fie deportați. Contra: Le-a luat toate drepturile evreilor, i-a exploatat și a predat doar o mică parte... pe care trebuia să-i predea. De exemplu, și de la Timișoara au fost un număr de evrei care trebuiau să fie predați, trimiși peste Prut, în Transnistria. Dacă ajungeți la cimitirul evreilor a rămas urmă pentru martirii... era un număr de comuniști. ***(Și erau toți comuniști?)*** Erau comuniști. Ilegaliști. Comunismul nu era voie. Și eu am avut un prieten foarte bun și eu am contribuit la fondul comuniștilor. Cu el și cu soția făceam remi în fiecare duminică și, dacă pierdeam eu, el spunea așa: Bani pe care i-ai dat sunt în contul comuniștilor. Și, dacă am câștigat eu, zicea: Bani nu ți-i dau ție, îi dau în contul comuniștilor. Se numea Fenyö Ladislau. Mama lui avea o mică librărie, acolo unde este strada Alba-Iulia și mai avea o mică librărie la Buziaș. El avea o tipografie și vreo 3-4 angajați și mi-a povestit că le-a dat un salariu aproape ca al lui și la sfârșitul anului a împărțit câștigul la fiecare ca în comunism. Era comunist cu adevărat. Drept dovadă a fost chemat apoi la București la Monetăria Națională, a lucrat acolo nu știu în ce calitate, dar a dus-o foarte bine, asta după război. ***(Și a fost deportat în Transnistria?)*** Nu, a lucrat clandestin

(Ce s-a întâmplat cu fabrica de mobilă în timpul ăsta?) Fabrica de mobilă a fost lichidată, pentru că tatăl meu a dat toate creditele înapoi și i-a rămas terenul acela mare și câteva garnituri de mobilă din care el vindea. Vila unde locuim mai există și acuma, dar tatăl meu a vândut-o.

(Și cum ați supraviețuit în timpul războiului?) Foarte greu, am vândut ce mai era de vândut, ne mai ajuta socrul care lucra, că nu trebuia să presteze munca obligatorie. ***(Locuiați împreună?)*** Nu, locuim într-o casă cu un singur etaj, pe strada București, la numărul patru. La colț este o clădire și la colț este prima casă, acolo stăteam cu soția într-o cameră și bucătărie. Lângă mine era un căpitan neamț care avea o soție rusoaică și dedesubt era tenorul Almăjan.

Când a fost bombardată Timișoara, apartamentul socrului a fost bombardat, el stătea vizavi de Notre-Dame, în Iosefin. El a fost bombardat și nu avea unde să stea, atunci s-a ivit o cameră la subsol, s-a mutat acolo și acolo a stat el. Din spălătorie a făcut baie și acolo a stat.

(*Și fetița a mers la școală?*) A făcut, dar nu era unde să o dăm, era o școală particulară, s-a numit Șiovăilescu, era grădiniță și clasele unu-patru, în clădirea colț cu Catedrala, spre Politehnică, la etaj. Jos este un fel de restaurant, iar la etajul întâi era școala. (*ce școală era, românească?*) Românească. A avut dreptul de a face, dădea certificat și la sfârșit de an dădea examen la o școală a statului. Preda foarte bine, era o sufleristă! Majoritatea copiilor erau evrei care nu aveau dreptul să meargă în altă parte. Copiii au ținut foarte mult la ea.

Am plecat de-acolo și am vrut să mă angajez undeva. Dar, oriunde m-am dus, nu am putut să mă angajez. Atunci era posibilitate de a fi angajat la consiliul sindicatelor și foarte greu, cu multe intervenții, cu protecție... pentru că cumnatul tatălui meu era doctorul Roth, care era o somitate la Timișoara, pentru că el, în timpul revoluției ungare era locțiitorul guvernatorului din Banat, era socialist și el avea legături și a putut să mă angajeze ca funcționar. Și m-a angajat dar n-am stat mult, de altfel se și vede din carnetul de muncă. Șeful meu era un analfabet, dar bun comunist. (*În ce sens, bun comunist?*) Adică credea în ideile comuniste. De altfel, ideile erau acceptate și de mine, ca atare, dar Lenin și Stalin... (*Și cine era acest șef, cum se numea? Era român?*) Era român, nu mai știu cum se numea. Într-o zi ne-a spus: Veniți seara la opt sau la zece, avem o ședință. Ne-a ținut acolo, erau o serie de oameni necunoscuți pentru mine și dimineța ne-a spus: În noaptea asta s-a făcut naționalizarea mijloacelor de producție. Deci, atunci s-a făcut naționalizarea întreprinderilor și eu am fost numit inginer – șef la „Fabrica de In și Câneapă” Era o mică fabrică de in și cânepă, pentru că s-a știut că eu eram inginer textil... (*Cine fusese proprietar acolo?*) Proprietarul era Löwelfeld (?) (*Și era în țară?*) Era la Timișoara, el avea vila lui lângă Neptun, o vilă frumoasă, cu un etaj era a lui, dar și asta s-a luat de la el, și mașina s-a luat de la el și noi trebuia să mergem să punem mâna pe tot ce era acolo. Nu l-am lăsat să scoată nici un mărunțiș de la casierie, a fost dat afară pur și simplu. Personalul a rămas, care a primit un inginer – șef care eram eu și un director, care s-a numit Winkler. Noi eram doi și șeful-contabil cel vechi a rămas, pentru că nu au avut cu cine să-l înlocuiască. Și noi am lucrat ca atare la „In și cânepă.” Între timp era și 1 Mai și trebuia să defilăm, fiecare fabrică... eram numai noi, eu eram ultimul, în față erau muncitorii cu drapele... și așa am defilat în centrul orașului (*În 1949?*) Da. A fost prima oară când s-a defilat.

Și am produs țesături de in și de cânepă dar și de bumbac și o specialitate, furtun de cânepă. Era o mașină specială. Numai noi aveam această mașină. La un moment dat, era Centrala industrială a cânepii, dar era prea mică așa că, la București, s-a contopit cu Centrala inului și bumbacului, dar fiind țesătoria cea mai mică din țară a fost desființată. Și am fost numit inginer – șef la Filatura de in și cânepă din Timișoara și nu a găsit un om mai convenabil decât pe mine. Și asta era naționalizată. Lucram în curtea Fabricii de Bere, acolo era fabrica.

„In și cânepă” era cum se merge spre Lugoj, unde era o stație de benzină. Acolo era o clădire, care mai târziu a devenit Școala textilă, la care directoarea era soția mea, dar asta mai târziu.

Deocamdată suntem la 1949. Acolo am început să pierd vederea, fiindcă se lucrează în mediu umed, pentru că a fila in și cânepă nu se poate la uscat și dacă mergeam cu ochelari, se abureau. La un moment dat, am spus: Transferați-mă în altă parte că nu rezist. Directorul era un muncitor simplu, aproape analfabet, dar comunist bineînțeles, care nu voia să creadă că ochii mei sunt în pericol. Pe vremea aceea nu erau buni specialiști oftalmologi. Era un oftalmolog renumit de la București, care, în fiecare săptămână venea la Timișoara. M-am dus la el. El m-a consultat și a spus că am hemeralopie nocturnă și miopie bilaterală. Și încă un diagnostic. „Este contraindicat a lucra în mediul umed”. Am arătat la directorul. „asta câți bani a costat?” Zic, nimic, ăsta este adevărul! Transferați-mă în altă parte. „Nici nu discutăm!” Am vorbit cu soția și am vorbit să rămân afară pentru că îmi era periclitată vederea. Dovadă că, uite, am ajuns astăzi că aproape nu mai văd.

Am rămas cu povestea la „In și cânepă”, de unde am plecat. Între timp soția mea a făcut cunoștință cu șefa de cadre la o mică țesătorie din Timișoara, care s-a numit Ehrlich & Auscher. Ehrlich se numește „Cel cinstit”, iar Auscher, bogat, dar se spune „cel Ehrlich nu era bogat, iar cel Auscher nu era cinstit”, ăsta era un joc de cuvinte. A fost naționalizat dar a rămas o mică țesătorie.

(Deci, ați spus de primul cincinal, că a început primul cincinal.) Da și eu trebuia să fac planificarea, adică cum ne-am închipuit noi ce o să facem anul viitor, fără să avem bază, adică nu era asigurată desfacerea dar din burtă am făcut. A venit de la București de la centrala noastră un specialist și când a văzut cum arată planificarea făcută de mine a vrut să mă ia la București pentru că eu eram unul din puținii ingineri textiliști și aveam și experiență mare, dar eu nu am vrut să plec. Am zis: „Mai bine un serviciu mic la Timișoara, decât un serviciu mare la București”, trebuia să las totul aici, dar după câțva timp s-au desființat întreprinderile mici la Timișoara și, din patru întreprinderi s-a făcut „Bumbacul” care avea o filatură de bumbac și trei țesătorii. Și eu eram numit șeful... nu mai știu cum s-a numit, dar eu răspundeam de calitate. Deci, aveam în subordine rampele de control pe unde a trecut fiecare țesătură și toate greșelile erau însemnate și la fiecare țesătură se știa cine a făcut-o, fiindcă atunci când a început schimbul se scria numele persoanei respective. Și s-a știut cine a făcut greșeala și eu trebuia să pedepsesc persoanele respective. Era un serviciu foarte ingrat, eram dușmanul tuturor țesătoarelor, dar nu aveam încotro, aveam o răspundere morală. Și nu numai eu, ci și subalternii mei, adică nu eu am făcut.... Și a fost o perioadă când am fost șeful calității, deci.

(Apare inginer șef la „Bumbacul”, inginer principal... pe 1974-1979...) Între timp am fost la Combinatul Textil, dar am fost șeful țesătoriei, șeful serviciului tehnic... *(Și anii când nu ați avut dreptul să lucrați nu apar... În 1978 apare că v-a fost desfăcut contractul de muncă.)* Când am ajuns la vârsta de șaiszeci de ani, în 1973 m-am pensionat. Am fost șeful producției sau șeful serviciului tehnic dar mi-a convenit pentru că am rămas cu aceeași funcție și jumătate de pensie. Asta a fost foarte avantajos, am avut un salariu aproape cât al directorului. Dar, între timp, soția mea care era mai deșteaptă decât subsemnatul, și aici vreau să fac o paranteză: timp de cincizeci și șapte de ani cât am fost soțul soției mele am avut o viață nemaipomenit de fericită, așa căsnicie cred că există numai în romane, cum am avut eu: prima dragoste și ultima. Dar ea era mai deșteaptă decât subsemnatul, eu eram mai harnic, mai... am avut alte calități, poate mai cult... dar ea a avut o inteligență înnăscută, ea mi-a spus așa: Tu ești prost, fă invers: salariul jumătate și pensia întregă. Tot acolo ești, dar salariul pe jumătate lucrezi numai patru ore. Și tot acolo am rămas. Și am rămas patru ore și am fost numit responsabil cu protecția muncii, pentru patru ore și am lucrat astfel. Dar, între timp, multe lucruri s-au întâmplat în acești douăzeci și șapte de ani. De exemplu: la un moment dat a venit de la București ambasadorul țării Israel care s-a numit Friegender ((???)). În copilărie, când eram la liceul evreiesc, am făcut parte din mișcarea de cercetași, aveam uniforma noastră și în fiecare vară mergeam la o tabără cercetășească. Eu am luat parte timp de cinci ani, în fiecare vară. La început nu eram cercetaș, eram copil, ucenic de cercetaș, dar mai târziu am devenit șef de echipă și la o tabără cercetășească era comandant al echipei din care făceam parte fratele acestui Friegender, care, între timp a terminat liceul și a plecat în Anglia și s-a stabilit acolo. Dar fratele lui era mai mic decât mine, eu eram deja șef de echipă și, pentru că la început acest Friegender era șeful meu, dar apoi am devenit eu, el mi-a încredințat acest copil și era sub tutela mea. Am și o fotografie în care el era pe genunchiul meu. Între timp a ajuns băiatul acela în Israel, apoi în diplomație și a ajuns ambasadorul Israelului în România. Eu nu am știu asta.

Între timp murise socrul și soția. Mergeam de fiecare dată, înainte de 1 septembrie când e ziua Morților și văd pe omul respectiv, înconjurat de o droaie de evrei cu chipă... fiindcă evreii nu

au voie să meargă în cimitir fără să aibă asta pe cap, iar eu am ajuns acolo și el m-a recunoscut și ne-am îmbrățișat. Eu i-am spus: Vai, după atâția zeci de ani ne întâlnim... vino după-masă la mine. El a spus: Nu pot. Și nici nu vin, nu vreau să te bag în bucluc. Nu întreba, nu pot! (*În ce an era asta? În anii 50-50?*) Poate mai târziu o să-mi aduc aminte.

Ce vreau să vă spun? Eu, pe vremea aceea eram șeful serviciului tehnic și aproape în fiecare lună eram delegat la București pentru ședințe de standardizare. Eu făceam parte din echipa de standardizare, că având experiență așa de mare și poate inspiram încredere... Și, într-o zi, când trebuia să merg, am spus: Știi că dacă merg la București am să vizitez ambasadorul... Cel care a fost copilaș mic pe vremea când și eu eram mai tânăr. Ea mi-a zis: Nu te du, dacă el nu a vrut să vină la noi, știe mai mult decât noi. Am spus: Fii serioasă, eu sunt bine văzut, eu nu sunt membru de partid, dar am o situație bine-meritată și trebuie să mă duc. Până la urmă, eu am purtat pălăria, cu toate că ea era mai deșteaptă. Ajuns la București am luat un taxi și m-am dus la Ambasadă. Dar încă ceva vreau să mai spun: ca cercetaș, am avut jurnalul echipei, o carte în care la fiecare ședință am scris ce s-a întâmplat, ce planuri avem, și așa mai departe... Era o carte unde erau foarte multe schițe și desene, pentru că unul din copii, care a devenit medic la Timișoara, avea un talent extraordinar și făcea portrete... era cartea o capodoperă. Iar la introducere era scris trei-patru pagini de fratele lui Friegender, care pe vremea aceea îmi predase mie... și am vrut să-i dau, pentru că era scrisul fratelui lui. Și am împachetat în hârtie. Când am ajuns acolo i-am șoptit... Lucrurile neinteresante am vorbit în mod normal, iar celelalte în șoaptă, pentru că mi-am dat seama că suntem supravegheați... I-am arătat caietul. El a fost foarte mulțumit. Am zis, uite, rămâne la tine, să ai amintire. Când i-am spus că rămâne la el, a spus că nu se poate, fiindcă dacă te-a văzut cineva cu caietul poate te-a fotografiat cineva. Poate nu, dar nu se știe, eu nu mă expun. Și a spus: Să nu mai vii aici. Cu toate că ești binevenit, dar nu vreau să îți pun existența în pericol. Eu am crezut că el spune doar așa, ca să scape de mine. Însă peste trei-patru luni, cineva m-a chemat la telefon, un maior. Avea un nume nemțesc, zice: Trebuie să vă fac cunoștință cu un alt maior, coleg de-al meu, care vă va spune ceva interesant. Respectiva persoană m-a vizitat la fabrică, a spus: Eu sunt maiorul nu știu cum... și am primit adresa dumneavoastră de la maiorul celălalt și vreau să stau de vorbă cu dumneavoastră, dar nu aici. Veniți la mine. El a spus: Avem o cameră închiriată la hotelul Carlton, lângă Piarșiți, la colț. E acum restaurantul Cina. „Acolo avem o cameră rezervată de noi, îi spuneți portarului când veniți: Vreau să merg la camera cutare și atunci el nu vă întreabă nimica.” Într-adevăr, așa a și fost. Eu am fost acolo exact la minutul respectiv. A început să mă întrebe o serie de lucruri despre trecut și despre familie... și mi-a spus: Vă rog să reveniți peste trei-patru zile. Și așa m-a ținut timp de două săptămâni. Am vorbit despre tot felul de lucruri neinteresante, dar în a treia săptămână mi-a spus: Vă fac o ofertă, vreți să ne informați despre anumite lucruri ce se întâmplă la fabrică, despre anumiți colegi? – Nu, categoric, asta nu fac!” Zice: Cum nu? Zic: Păi, eu nu sunt turnător. Zice: Nu trebuie să turnați pe nimeni, numai să spuneți dacă se întâmplă ceva... Zic: Nu. Era să plec. Zice: Stați jos, să discutăm. Și m-a ținut așa aproape șase luni de zile. Și tot mi-a spus... la un moment dat a adus ceva bătut la mașină și mi-a spus să semnez, dar nu am semnat.

(*Și credeți că a avut vreo legătură cu vizita la Ambasadă?*) Da. Mai târziu a spus: Ce a fost în acea carte? Eu i-am spus că a fost jurnalul echipei noastre de copii mici... Zice: Aduceți cartea! Am dus-o și nu mi-a mai dat-o înapoi.

(*Unde se făceau taberele?*) În fiecare an, în altă parte, în Transilvania. În Cisnădie, apoi la Jigodin [Miercurea Ciuc], la Sovata, Borsec, vara. Erau organizate de cercetașii evrei. Erau separat băieții și separat fetele. Erau foarte frumoase cele trei săptămâni pe care le-am petrecut acolo, în fiecare seară cu foc de tabără și excursii. Era o viață foarte frumoasă.

(Și maiorul... știți cum se numește?) Am uitat numele. (Cel care v-a trimis la el era cumva Schnellbach cumva?) Poftim? (Cel care v-a pus în legătură era Schnellbach?) De unde știți numele acesta? (Pentru că ați spus că era la câteva străzi de aici și m-am gândit... știu că a anchetat pe foarte mulți, inclusiv în procesul sioniștilor... ?) Ce fel de... proces? (În procesul fratelui domnului Schwartz, de exemplu, el a fost cel care l-a anchetat.) [Se bâlbâie foarte rău]. (Și a anchetat și evrei care au fost în Transnistria și apare în multe... și era vecin cu noi, îi știam copiii. A locuit pe Șoimoș, la numărul cinci.) Eu știu unde a locuit. Avea un mic garaj alături... (A murit. Și eu i-am întrebat pe părinții mei... Știu că copiii lui se numeau Oleg și Zoia, aveau nume rusești și el era german...) German, da. Era foarte simpatic. (A fost un anchetator destul de dur.) Pe mine m-a cruțat. Eu... (Bine, am înțeles că el v-a făcut numai legătura...) Da. (Răspundea de fabrica unde lucrați?...) Nu. Necunoscut, ca fiind vecin. (Locuiați deja aicea?) Poftim?... Eu stau aicea din 1946. Vedeți ce mică e lumea? Mi-am adus aminte imediat că e Schnellbach...

(Ați spus că mai trebuie să îmi povestiți ceva din perioada asta... Soția ce a făcut?) Da. Soția, după 23 august... Eu, între timp exista o Școală Textilă la Timișoara, școala sindicatului textil, iar profesorii erau retribuiți. Se pregăteau specialiști în țesătorie, în filatură, în vopsitorie... A fost o perioadă care nu apare în cartea de muncă pentru că am fost și patron o perioadă foarte scurtă, pentru că nu aveam interes pe vremea comuniștilor să apar ca și patron, apare că am fost profesor la acea școală. Dar eram profesor, într-adevăr, v-am spus ce am predat: Tehnologia meseriei respective.

Era după 23 august, eram profesor acolo și pentru că aveam legătură cu sindicatul textil, mi s-a cerut... adică sindicatul textil a vrut să facă o școală textilă și centrala textilă de la București a intervenit și a spus: Noi facem o școală textilă la Timișoara, nu sindicatul! Și au venit specialiștii respectivi la Timișoara și m-au contactat, dacă vreau să devin directorul școlii. Zic: Eu nu vreau să devin directorul școlii, eu sunt la „Bumbacul” și numai după-masa mai predau ore aici la școală. „Dar nu puteți să ne ajutați?” „Pot să vă ajut. Soția mea, care a făcut această școală, unde am fost profesor doi ani și care a primit diploma că a absolvit școala textilă a sindicatelor, vă pot recomanda pe dânsa ca director de școală și eu o ajut. Și, într-adevăr, așa am și făcut. Și în al doilea an a făcut și școala respectivă, dar școala de maiștri textili, singura școală de maiștri din țară, unde eram profesor, iar ea directoare. (Și cât a stat acolo?) Doi ani. Pentru că după doi ani s-au făcut presiuni asupra ei să devină membră de partid. Și nu s-a putut menține. Și atunci s-a desființat acea școală, dar a fost numit un cetățean care era rudă cu inginerul Ulmeny de care v-am vorbit. Și acel băiat a devenit secretarul unei școli a Ministerului și a avut vizavi de Comtim la parter este acum magazin de electrice, iar etajul unu a fost rechiziționat pentru școală. Și soția mea a pierdut serviciul pentru că, pur și simplu, nu a vrut să se înscrie în partid. Și atunci a schimbat-o, a găsit motiv că nu avea pregătire...

După aceea a fost activist, responsabil cu legătura cu Uniunea Sovietică, ARUS, ea a fost secretara la Timișoara la Arus, cu toate că nu era membră de partid. Ea nu a vrut să se înscrie, dar a lucrat și a fost cinstită. După aceea, pentru că și acolo îi spuneau: NU te înscrii, nu te putem ține, cu toate că a corespuns sub aspectul tehnic.... apoi a fost transferată ca pontatoare la Fabrica de Ciorapi, la gară. Și a lucrat câțiva ani acolo. (De-acolo s-a pensionat?) ... (ea s-a pensionat înaintea dumneavoastră?) Ea s-a pensioant la cincizeci de ani. E născută în 1914 și s-a pensionat în 1964. E născută în 2 decembrie 1914, la Timișoara, o chema Salamon Magdalena. (Era de religie mozaică?) Da. (Și a făcut liceul?) A făcut Notre-Dame, la maici. (Și fiica dumneavoastră?) Ea s-a născut în 19 aprilie 1937 la Cernăuți. A venit la Timișoara și a fost la școala Șovăilescu și pe urmă la Carmen Silva. Apoi s-a înscris la facultate. Foarte interesant: a venit într-o zi acasă și a spus: Tăticule, spune-mi te rog care e facultatea cea mai

apropiată? Și a terminat Facultatea de Fizică. Fizică și Matematică, dar specialitatea ei era Fizică. Toată viața a lucrat ca profesoară și a ieșit la pensie de la Liceul de Construcții din Iosefin. A obținut gradul I, era foarte apreciată. După părerea mea are un singur defect: că fumează, din păcate. Soțul ei e profesorul Bercei Eugen. El este cu un an sau doi mai tânăr decât ea. S-au cunoscut la plajă, undeva. Fiica mea voia să-și cumpere un televizor, dar televizorul era greu de dus și ea cu prietena ei cea mai bună, care și azi este prietena ei cea mai bună, soția criticului de artă Deliu Petroiu, o cunoștință a familiei. Fiica mea și cu ginerele meu erau foarte buni prieteni cu ei. Profesorul Petroiu a fost profesorul soției lui, este o diferență de vârstă. Dar fiica mea și cu Ana, Ana se numește soția profesorului, sunt și astăzi cele mai bune prietene.

(Au copii?) Are o singură fată care este tot profesoară. Stoia se numește, Lelia. E profesoară la New York. A fost o tragedie. Ea a plecat cu un an înaintea Revoluției, ea a plecat în 1988, soția a murit în 1987. A costat-o o avere, a vrut să părăsească neapărat România, zicea că nu are existența asigurată, deși existența poate fi era asigurată, fiindcă soțul ei a terminat tot Facultatea de Economie Politică, economist și era dintr-o comună apropiată... *(Deci au făcut cerere de emigrare?)* Da, pentru că tată ei natural și legitim a divorțat de fiica mea, pentru că primul soț al fiicei mele era un evreu, care voia să emigreze în Israel. De altfel, și eu am vrut să emigrez, dar nu m-a lăsat. *(Ați depus cerere?)* Am depus. În 1964... nu mai îmi aduc aminte. Și soțul fiicei a emigrat până la urmă. Se numea Zisu. *(Și nepoata a mers la el?)* Acolo. Dar vreau să vă spun că a fost o tragedie pentru că nepoțica a văzut că aici nu are viitor, poate aveai bani, dar nu aveai ce cumpăra, noi n-am văzut ce va veni. Ea a vrut să plece, soția mea a susținut-o, eu nu. Eu am spus că neputând pleca... mi-a venit înapoi cererea de emigrare. Eu nu am știut de ce nu îmi dă voie, dar am avut o cunoștință, un maior ungur, pe care l-am mituit și l-am întrebat: Ce este cu actul meu? Că majoritatea cunoștințelor mele au plecat. Și a venit înapoi și a spus că sunt numai trei cuvinte: Bun pentru RSR. Toate cererile pe care le-am făcut au fost respinse. Dar nu doar atâta, am fost și retrogradat la fabrică, pentru că maiorul care răspundea de fabrica noastră a spus: Ia uite, și ăsta vrea să plece. Nu putea să mă lase... dar m-a retrogradat ca muncitor. Ce era să fac?

(Și nepoata a trebuit să plătească ca să plece?) Noi am fost.... o serie de agenți ai lor care s-au ocupat cu treaba aceasta... era un neamț zarzavagiu sau grădinar... *(Grădinarul celebru de pe linia lui 7)* Țăla, de exemplu... Și la el a apelat și ea, dar indirect, apoi la altcineva, că se vede că n-a dat destul, dar până la urmă tatăl natural, care a plecat, a ajuns în Israel, unde nu a stat mult, pentru că clima era foarte aspră și a emigrat în America, unde tatăl lui emigrase mai demult. Și el a plecat la tatăl lui. În 1988, el, venind la Timișoara a ademenit-o pe cea mică ca să plece, la unison cu soția mea. Eu degeaba m-a împotrivit. Fostul ginere și cu ea au reușit s-o determine pe cea mică să plece și până la urmă au reușit să plece în America. *(Știți cam ce sumă a plătit?)* Habar n-am. *(Deci se făcea printr-un intermediar?)* Da. *(Dar nu ar fi avut dreptul să emigreze la tatăl natural?)* Pe vremea lui Ceaușescu, nu.

Acest Zisu era funcționar la Primăria orașului Timișoara, tatăl lui era pantofar, foarte bun pantofar, de lux... Avea două surori acest băiat care au ajuns și ele în America și așa a ajuns și el, având două surori și tatăl acolo. Nu s-au înțeles până la urmă... pentru că el a vrut să plece și au ajuns la divorț.

Nepoțica mea a fost crescută de soția mea și de mine timp de șapte ani pentru că ei au avut o cameră foarte mică, un antreu și baie. Și nu aveau condiții pentru cea mică, care îmi spune și acum: Apu. Pentru că tatăl ei a plecat când era ea mică.

El a venit de două sau trei ori cu minciuni și fiica mea a spus: Nu-l mai primiți, că nici eu nu îl mai primesc.

Nepoțica vine în fiecare an înainte de a se scumpi biletele de avion, cu ultima cursă de avion, dar anul trecut nu a stat decât cinci zile aici.

(Și care este secretul unei căsătorii fericite de cincizeci și șapte de ani?) În primul rând o iubire... [plânge] Eu n-am mai plâns de nu știu când... o iubire dezinteresată, asta e secretul... La mine era și o iubire la prima vedere, care este o excepție. În plus, noi eram aproape copii: eu aveam douăzeci de ani, ea avea optsprezece ani, n-am știut prea multe despre viață, nici despre viața sexuală... Noi eram primii unul față de celălalt... *(Și în perioadele grele, de exemplu în timpul războiului?)* A fost tot timpul lângă mine. De exemplu, la Galați, când am pierdut serviciul, ea a lucrat și eu nu am lucrat. Tot timpul a fost lângă mine și m-a îmbărbătat și eu consider că, dacă ei nu i-am spus, îmi dau seama că era mult mai deșteaptă ca mine, că de multe ori m-a prevenit să nu fac anumite lucruri și cu Friegender și cu multe altele... *(De ce a murit?..)* Și asta este o poveste întreagă. Seara, în ultima zi, de obicei făceam planuri pentru a doua zi. Ea a spălat o pereche de chiloți și ea i-a pus în baie să se usuce. Și timp de doi ani am ținut perechea aia de chiloți acolo. Deci, am vorbit despre planul zilei următoare... Ea a adormit imediat. Eu aveam obiceiul să citesc... eu citesc în franceză, germană, engleză, maghiară, română... dar la mine durează foarte mult până pot citi... *(Cu problemele de vedere...)* am o lupă...

Deci, eu am mai citit și a doua zi dimineața la ora șase, că eu, la șase fără un sfert m-am sculat toată viața, nu eram sănătos. De la șase la șapte eram la baie că îmi plăcea să fac duș, bărbierit în fiecare zi... și luam micul dejun. Ea pregătea mâncare pentru ujină, cum se spune. Ei, la șase fără un sfert când m-am trezit și am pus mâna pe ea, era rece. A adormit. A murit în somn, infarct, fără să fi fost bolnavă cu inima. A venit medicul de familie pe care l-am chemat imediat și a constatat moarte subită. *(Moarte ideală...)* Da, și eu aș vrea să mor așa, seara să mă culc și, a doua zi dimineață să mă trezesc acolo sus, dacă merit să ajung până acolo, că asta e mare întrebare. *(Credeți în Dumnezeu?)* Numai în Dumnezeu cred. În religie nu cred, cu toate că sunt evreu. Am fost certat de trei ori cu comunitatea evreiască. *(De ce?)* Asta e un alt capitol! Eu vă spun: prima dată eram activist la consiliul sindicatelor de foarte puțin timp și atunci a murit socrul meu la Felix. Soacra mea cu socrul meu... nepoțica mea era copil mic și mergeau de obicei vara la Felix. Ei erau acolo și, la un moment dat primesc un telefon: Vino urgent că a murit tata. Am cerut voie de la șeful sindicatului să mă învoiescă trei zile. Am ajuns acolo și mi s-a povestit că... Socrul meu era un om puternic, dar fuma foarte mult și băile de la Felix sunt foarte periculoase pentru inimă. Și eu am făcut timp de treizeci de ani... dar în ultima perioadă... nu face bine la toată lumea... Nu, la Herculane este sulf, la Felix nu. El făcea parte dintr-o gașcă... de exemplu, era prescris douăzeci de minute, după aceea trebuia să iasă zece minute, venea alt ciclu, dar el a stat două serii și nici zece minute nu a ieșit. A stat continuu și asta a mers o perioadă de... Dar într-una din zile, era o gașcă mai mult tineri cu el, el era cel mai în vârstă și au vrut să facă o excursie pe Domogled. Și el era ultimul pentru că nu mai putea să meargă așa de repede, dar tot ținea lumea cu bancuri, era hazliu și știa multe bancuri. Și, la un moment dat, spunea lumea, a amuțit. Și când s-au uitat, era jos. A murit, infarct. Ei, eu am ajuns acolo, trebuia să-l aduc la Timișoara. La Herculane nu există tâmplar, am mers în prima comună la un tâmplar care, la repezeală, a făcut un coșciug și am închiriat singurul taximetru, care mi-a cerut o sumă enormă. L-am pus în sicriu, dar între timp au dispărut ceasul de aur, inelul de aur... tabachera... Deci, asta a fost: în primul rând fumatul, dar și excesul de la băi.

Deci, am primit de la Sfatul de decedat, dar nu aveam voie să-l transport pentru că era dintr-un județ în altul și trebuia un sicriu de metal. Și eu nu aveam... Am spus că merg și răspund pentru orice, iar șeful poliției din Caraș-Severin era un fost coleg de-al meu de la cercetășie, era maior, Kling Zoli s-a numit. Și am spus că, dacă mă arestează, o să mă ducă la

el și el o să-mi de-a drumul. Dar am ajuns la Timișoara. Și am ajuns la cimitir. Și am cerut să-l înmormântăm, am spus că o să cumpăr locul, numai să-l primească. Acela care a răspuns la cimitir și nu a vrut să-l primească, dar eu eram atunci activist la consiliul sindicatelor și am spus: Dacă nu, o pățiți, vă aranjez! Și atunci le-a fost frică de mine. Și m-am dus la comunitate, era președinte un avocat, Brau Bruno, care era cunoștința soției mele și am cerut patru locuri de înmormântare: pentru socrul care a murit, pentru soacra, pentru soția și pentru mine. Și am achitat contravaloarea. Și l-au înmormântat până la urmă. Deci, atunci m-am certat cu comunitatea. A doua oară, când s-a făcut naționalizarea tuturor imobilelor, iar sinagoga evreiască din Iosefin era naționalizată, Eu, în fiecare an, înainte de sărbători m-am dus cu costul zis de curățenie, pentru că locul de veci era al meu moștenit din partea bunicului, care a contribuit... Deci, nu trebuia să plătesc... dar era o taxă pentru curățenie și întreținere. Și am zis: Am venit ca să plătesc. M-a întrebat de la sinagogă: Ce loc vreți? Cum, ce loc? Locul meu. Zice: Aici nu există... dacă vreți, puteți să vă alegeți ce loc vreți. Zic: Așa? Eu nu aleg nimic! Și puteți să mă ștergeți de la comunitatea evreilor, eu nu mă mai consider evreu dacă și asta credeți că se poate naționaliza. Și, de atunci nu am mai plătit contribuție. A venit o lege... dar m-a jignit, fiindcă mi-a spus că trebuie să aleg locul. Zic: Nu am ce alege, că este al meu. El, că: Nu există al meu!

(De obicei, se moștenește în familie...) Da, s-a moștenit locul de veci. Deci, m-am certat a doua oară. Și a treia oară m-am certat, că după un an, la evrei nu e voie să faci mormântul, nu știu dacă știți. Numai după un an, iar eu m-am dus cu o săptămână înainte de a se termina anul, să vorbesc cu oamenii de acolo să facă mormântul. Era locul pentru soție, pentru mine, locul pentru soacră, dar socrul meu era înmormântat lângă soția mea, așa a vrut soția mea, ca el să fie lângă soție. Soția mea voia să fie lângă tatăl ei. În al patrulea loc era înmormântat un necunoscut. Așa m-am înfuriat că m-am dus la comunitate și am spus: Dacă în patruzeci și opt de ore nu scoateți de aici hoitul, eu mă duc la procuratură și am să vă denunț pentru furt! Pentru că asta e al meu, nu aveți voie! Atunci au intervenit așa de mulți... au mobilizat toată evreimea, între altele și pe președintele comunității, doctorul Brauch... Până la urmă, am cedat... dacă toată lumea spune că ești nebun, atunci nu ai încotro.

Deci, de aceea m-am certat de trei ori cu comunitatea evreilor, dar, după mulți ani am aflat că soția mea plătea, dar nu mi-a spus. V-am spus: ea era mai deșteaptă ca mine! La un moment dat, când am aflat că plătește, am zis că: Bine, dacă ea a plătit, hai să plătesc în continuare. Și am redevenit membru al comunității evreiești. *(Asta este liber? Poți să fii sau să nu fii?)* Din moment ce nu am contribuit... nu mă putea considera evreu.

(Deci, sunt evrei în Timișoara care nu fac parte...) Sunt.

(Din familie nu a fost nimeni deportat?) Nu.

(Care era cercul de prieteni când erați aici la Timișoara?) O, erau foarte mulți. Avocați, medici, foarte mulți... aveam și posibilități materiale. În timpul acelor douăzeci și șapte de ani și după aceea, eu nu am fost numai angajat al întreprinderii „Bumbacul”, ci, după-amiezele am meditat la Școala Textilă, unde aveam catedră. Am fost și diriginte un an. Apropo de acea perioadă era o clasă – pe vremea aceea era obligatoriu numai opt clase și s-a spus: Acum sunt nouă clase. Și aveam clasa a noua, o clasă elită și eu eram dirigintele acelei clase. Și au ținut așa de mult la mine, dar nu vreau să mă laud... De exemplu, eu țineam orele mele sâmbătă după-masă, când nu voia nimeni, dar în ultimele trei sau două ore... o dată când m-am dus acolo a venit profesorul care era înaintea mea și a spus: Nu vă duceți acolo, că e clasa goală! I-am spus: Nu mă duc, dar trebuie să semnez de prezență. Și m-am dus și toată clasa era prezentă! Au ținut la mine.

(De unde veneau elevii?) Din diferite locuri. De exemplu, odată am făcut concediu la Vatra-Dornei, m-am dus cu o mașină și peste tot, în drum, am cerut de la școală niște

recomandări și material de propagandă și când ajungeam într-o comună mergeam la primar și le-am dat, ca să vină elevi. Și au venit foarte mulți de-acolo. Eu eram foarte stimat și iubit. Și au înființat clasa și jurnalul clasei. În fiecare săptămână scria altcineva. Am organizat grupe de studiu, câte trei persoane, care erau în emulație, adică cine are rezultate mai bune.

(Nu era obositor să lucrezi ziua la fabrică, seara acolo?) Eu lucram, dar în afară de asta... am lucrat ca activist voluntar la Asociația științifică a inginerilor din Timișoara, unde am obținut odată un premiu: o excursie pentru străinătate. Nu mi-a dat voie guvernul, dar am primit suma respectivă. Pe urmă, eram activist voluntar la... ACR. De exemplu, mă duceam acolo, aveam mașina mea... eu în viața mea am avut trei mașini, dar pe vremea aceea când eram membru ACR mergeam la Pădurea Verde unde era un depozit de mașini, acolo nu se putea primi mașini decât de la Stat. Acolo eu aveam biroul meu și când venea lume să se înscrie, din patru județe, trecea prima dată prin fața mea și eu i-am întrebat: Nu vreți să vă înscrieți în ACR? Uitați ce avantaje aveți! Și le-am înșirat avantajele și foarte multă lume s-a înscris. Și eu aveam cinci sau zece la sută, nu mai știu... Asta a fost după ce am ieșit la pensie, am fost înainte de masă acolo. După aceea am făcut foarte mulți membri și mulți arădeni au venit, dar nu au putut să se înscrie. M-am dus în Arad și am vorbit cu ACR-ul de acolo și am spus: Dacă puteți să îmi dați cinci sau zece la sută și materiale de propagandă. Și am obținut Aradul, pe urmă am obținut Deva și apoi Oradea. Aproape toată lumea care venea din aceste patru județe trebuia să treacă prin fața mea. Și am câștigat bine. Câteodată trebuia să merg și după-masă. Pe urmă am fost delegatul ACR-ului la Școala de șoferi. Era la Timișoara și m-am prezentat acolo și am spus că: Dacă vreți o să vă fac propagandă, dacă devine cineva membru ACR și dorește să facă școala de șoferi, o să fac propagandă. M-au acceptat.